

SZALÁRDI JÁNOS
VÁRAD ELVESZTÉSE

Már azért a várat mindennel rakni, muniálni elkezdték, s a várason valahol mi épületre való gerendák, sok szép épületekre szerzett fák találtatnának, azokat mind betakarítják vala; az éleést is minden úton módon szaporitván, noha már mind csak helyben lett volna, mind buza, liszt, köles, árpa, mind közönségesen való, mind magányos lakosokéval, s borral a vár elég bőven megrakatott, takarított vala, úgy hogy nagyobb fogyatkozást leendőnek nem aránzhatnának, mint az vitézlő emberből fogna lenni, főképen hogy a város lakosi is nagyobb részént a bemenetel dolgában nagy kedvetlenséggel volnának.

A vicekapitánynyal azért a város gondviselői igen igen szorgalmatoskodnak vala, miképen a várba népet gyűjthetnének, mind az Erdélyhez tartozó Partiumbeli s mind a magyarországi szomszédos vármegyékre idején irtak vala: már hogy a török igen nagy erővel Aly passa szerdársága alatt Váradot Magyarországnak egyik főbástyáját megszállani akarja, nyilván való volna; melly vár mindennel elegendőképen muniáltatva volna; de hogy a fejedelem testével minden fizetett gyalog belőle (valami kevés lakosokon kívül) kivetett vala, vitézlő és oltalmazó népből lenne fogyatkozása. A szegény haza pedig mint megrontatott, romlott, pusztult és fogyatkozott, mindeneknél nyilván levén, semmi segítség onnan nem remélthetik; Barcsai Ákos pedig maga is kezekben levén, semmit nem cselekedhetik. Azért meggondolván annak az erősségnek, Magyarország kulcsának s egyik erős bástyájának török kézbe jutásából következő nagy károkat, a magok javáért is, ne néznék hivalkodó szemmel szomszédjok háza égését, annak tüze oltásában segítséggel lennének. Az nemes vármegyék közül, honnan mi lehetne, valami jó puskásokat hovahamarébb beléje küldeni ne nehéztelnék. Ételekre gondjok bár ne lenne, mert

az a várban kiszolgáltatóknak. Hahol pedig a segítségküldést önszolgák s ökönyvek elmulatnák, tudniok kellene, valamit ők Isten dicsőségeért, az keresztényiség és nemesség megmaradásáért s közönséges javokért kevés számokhoz képest cselekedhetnének (noha az várbeli praesidiariusságra fizetések s kötelességek sem lett volna), minden extremumot, utolsó spitzes dolgokat, életek kockáztatásával bemenvén a várba elpróbálni készen volnának.

De ha a várnak nagyságához képest, annak megtartásában, megmarasztásában elégtelenek lennének és így szomszéd háza tüzének lángja a szomszédságokra is igen siralmasan áthatna és sebesen kiterjedne; mert Váradból majd Lengyelországra kezdene a török birodalom (ugy fordulhatna) általszakasztani, mind isten s az ő szent angyali s ez világi emberek előtt, azon irások, levelek által tennének tudománt, ők okai nem lennének.

Ezenközben ugyan Tömösvárrul Haller Gábornak a váradiakhoz egy levele érkezett vala, mellyben nekik tanácsolja vala: a főszerdárt hováhamarébb megtanálatván, az országra felvetett nagy summának bár csak százezer tallérát igérnék és valami uton módon szerzenék meg is hováhamarébb; ugy, hinné isten után, azért az a nagy erő és romlás az helyről el fogna fordittatni, hiszen azután az a summa is az országra közreoszolhatna és ha imitt amott kölcsön szedetnének is fel, mind megfordittathatnék.

Melly tanácson a szegény váradiak nagyon kapván, ottan Tisza Istvánt nagy sietséggel elrendelék s készíték a passához, mind Barsai Ákosnak irván s izenvén a vezér előtt való törekedés, könyörgés felől, s mind magának is Aly passának nagy könyörgéssel irván: önszolgá gondolná meg, az nyomoruságos időkben, ha valaminemü fogyatkozások Váradból is, mint a szegény nyomorult országbul is, hatalmas császár ellen eshetek, mindazok nem a szegény lakosoktól lettek, kik közül némellyek hatalmas császár portájához való hűség- és consensusából, engedelmebül való uralása mellett, rabságot, vasazást, némellyek pedig halált is szenvedtek volna, nem hogy a zuzavarra, pártolkodásra, veszekedésre ők valamibe csak legkisebbé is okot adni akartak volna. Hanem hogy Rákóczi fejedelem hatalmas levén, maga fizetett népével mind az egész országbul, Váradbul is az kedvetlen dolgokat gyakorlotta, arról nem tehettek s ellene sem állhattak volna: a kik pedig az várban annak főokai voltak, minden népeüstül Rákóczi fejedelem

testével onnan ki is mentek csak a vitézlő nép maradván helyben, a kik is immár mind a fényes porta hűségében levő fejedelem önszaga uralásában és hűségében volnának. Már pedig hogy hatalmas császárnak abba elbocsáttatott szerdára méltóságos Szejdi passa az országot egyességre hozta és minden zurzavaroakat lecsendesített volna; kitől, a fényes portarul adatott főszerdári méltósága szerint, Váradnak is erős hit alatt való assecutoria-levél adatott, hogy csak immár ezután hűségben maradnának és hatalmas császártól adatott fejedelem uralásában s a fényes portához való hűségben hatalmas császárnak semminemű hadaitól bántódások nem lenne.

És e mellett nagyon könyörögvén Tisza István által, szegények a százezer tallért is megigérték vala; úgy hogy magoknak is valahol mi pénzek, ezüst marhájok volna, öszvehordván, a mig Tisza István odajárna, a kiket főképen olly értékes urakat, főembereket a szomszédságban közeldeden tudhatnának, illy utolsó nagy szükségben, a véghelynek megmaraszthatására és abból a közönséges jóra való kölcsönpénz-kérés dolgában éjjel nappal megtanáltatnak, supplicálnák.

Tisza István elbocsáttatván, az uraknak, főembereknek és valakiket hol jó értékkel birni tudhatnának, azonképen a váradi némelly lakos özvegy értékes asszonyok után is, hogy immár azok akkor a városul elmentek volna, az pénznek kölcsön és jószágokra s magok kötelezésére adatása felől nagy szorgalmatossággal iratni s el is küldözni kezdetek vala; mindeneknek nagyon reménkedvén, epekedvén, ollyan nagy gonosznak elfordításában s nem csak a szegény hazának, magyar nemzetnek, hanem az egész keresztyénségnek is nagy hasznára járó dolgban, jó akaratjokat, kölcsöuözéseket meg ne vonnák. Hiszem elfordittatván az hatalmas nemzetnek ez nagy veszedelmes szándéka és az országnak pihenése lehetvén, kinek kinek az ő pénze nem sokára megadatnék.

De azonban Tisza István nagy postán csak hamar visszajöven, megmondá: haszontalan, mert a portán tauácsbul kiment és elvégezett dolog volna, és hogy immár Tömösvárról meg is indultak, utakat, hidakat mindenütt megcsináltak; hogy a város meg ne égettetnék, magoknak is a város lakosi ollyan nagy kárt ne tennének, az passátul, bégektül nagyon megintetett; ez mellett Szejdi passa, hogy neki a városról, oda érkezvén, jeget küldene ki, nagyon kérte volna. De Barcsai és Haller Gábor levelei is hozatván, azokban a főrendek nagy szorgalmatossággal intetnek vala: az istenért is a várat pusz-

tán ne hagynák, mindjárt belemenvén, a várost csak égetnék meg s mutatnák meg hazájokhoz, nemzetekhez való szereteteiket s a többi.

Ezenközben a város igazgatói eszékbe vivén, hogy a város népe nagy zszibongással levén, kiki elmenő s futó szándékkal volna; azonban hogy minden rendek bátorságosabbak lehessenek a vár oltalmára való megmaradás felől, s az köznépet is inkább megmaraszthassák, hogy a várban magok is megesküdjenek, s az népet is beesküssék, egymásközött elvégezték vala. Egybegyűjtetvén azért az egész város népe, a curatorok, igazgatók között való praeses vagy principalis avagy praetor, ki azon és fellyebb esztendőben is azon hivatalt viselte volna, az egész népnek így szolott vala:

Az szegény hazában való zurzavar, hatalmas török császárral való ujatvonás, kardoskodás, ránk egész hazájól melly nagy romlást, nyomoruságot vont legyen, sok szóval számlálni nem szükség. Jenő várának török kézbe való esése, az ország népének nagy részének siralmas rabságra való vonattatása, s kegyetlen kezeknél siralmas rabság s keserves rabság alatt való nyögeése, nagy részének pedig fegyver által való megemésztetése, az országban levő sok szép mezővárosoknak, faluknak, kastélyoknak, udvarházaknak, s im közelebb vármegyénkben és a Tiszán innen levő darab földön letelepített, istennek keresztyéni gyülekezeti lakóhelyeinek, a sok szép rakott épületű hajdúvárosoknak porrá hamuvá való tétetések, a széllal való elfujtatások igen siralmasan adják előnkbe. De bárcsak immár a hatalmas nemzetnek szegény hazánk büntetésében való keménykedése, továbbra is nagyobbra is ne terjedne vala, elviselésre mégis könnyebb leszen vala! De már titok nélkül való dolog, hogy főszerdár és vezér Aly passa, budai vezér Szejdi passával s az portai jancsár Haszon agával számos ezer jancsársággal, hatvan faltörő álgyukkal, ázsiai és európai igen nagy erővel Várad alá ellenünk indult volna olly véggel, hogy ha az uristen meg nem zabolázza, ezt is, Jenő módjára, az keresztyénség kezéből benyelje, torkába falja és elfoglalja, látván a hatalmas nemzet hogy ebben soha jobb alkalmatossága nem adatott, a mint a mostani zurzavarban magunk előjáróinknak, fő népeinknek egymásközött való czihódásokban; magának romai császárral öfelségével békessége s onnan semmi tartalékja nem levén, a szegény hazának pedig ereje annyira megfogyatkozott; fejünk is, a ki volna, az is magok kezekben volna és hatalmokban. Imhol volna már a sok vitézkesnek, török nemzettel való

kardoskodásnak gyümölcse! Kostolhatnak már, ha jelenvolnának, azok vitézkedéseknek ízit, a kik csak mind a törökkel való kardoskodást, csatázást, szabados kóborlást, kótyavetye-hányást, török, rác, oláh főhordást, azoknak a véghelyeknek romlását siettető, ingerkedő nagy okól itt a vár előtt való piacon ösztörűfákba való felrakattatását annyira ohajták! Világi nagy dicsőségeknek, magyaros magyarságnak, nagy jó hirnek névnek, örök emlékezetben maradandó dicsőséges dolognak tarták és állíták! Melly, oh vajha és bár az uristen adta volna, hogy az Herostrates példája szerént való emlékezetben ne maradna! Azonban im látjuk és tapasztaljuk, hogy a midőn már felzavartatván szegény hazánk, ennyiképen megromlanánk, nemzetünknek, édes atyánkfiainak is színe, virágja Podolyán a csunya tatár nemzet álnoksággal megvetett hálójába kerítették, azután is édes hazánk egynehány uttal megraboltatnék, tüzzel megemésztetnék; keresztyén fejedelmünk (a ki mind az isteni tiszteletre s mind a haza szolgálatjára ha ez ideje előtt való romlásban az biztató, gerjesztgető és mind maga s a szegény haza romlására tartozó veszedelmes dolgokra a képtelen javalásokkal, dicséretekkel, készetésekkel, o szánja meg az uristen! hanyathomlok nem taszittatnék, avagy nem sokat tehet vala-e? fegyver által eltöröltetnék; az kik ez veszedelmes dolgoknak fő forralói, koholói valának, az kiknek az kardoskodás, török prédanyereség hasokat annyira csapja vala: ime már az hától ütő pálczának súlyát hozzánk közel érkezeni látván és tapasztalván, ők belőle csak kiállának, vizet zavarának, nyakunkba veszedelmet, romlási, pusztulást vonyanak, s már a vitézkedést nekik hagyták volna, s igen félt volna, sokak azok közül, főképen a fejei, kik már a török nyereségből jól kivették volna részeket, az ő veszedelmes tanácsok miatt nyakokba rohanó utolsó veszélyeknek zivatarát jól távulról nézni ne kezdenék! Melly véghely minekünk (ugymonda) édes hazánk, lakóhelyünk levén, nagyobb részül itt születettünk, itt neveltünk, ennek zsirjával éltünk, az uristen áldása által világi életünkben is kiki állapotja szerént való gyarapodást s értékecskét ez földön és hazában vevén közülünk; de mindenekfelett az isteni tisztelethez való buzgóság is, mellyel ez helyen istenünket egy szízzel, lélekkel tiszteljük, ugyanazont kívánván tőlünk, hozzánk semmiképen nem illik, édes nevelt hazánk mellől ilyen utolsó szükségben, örökkévaló gyalázatunkkal elálljunk és elszökjünk; hanem inkább hogy a várba mindnyájan bemenjünk, és az uristent segítségül híván, valamig tőlünk lehet, hazánkat, édes lakó-

helyünket, vérünk hullásával is oltalmazni igyekezzük. Az magyarai jó hirnek, névnek, szegény megromlott hazánk becsületinek, méltóságának is megfelelni ekképen taláztatunk. Mert noha a zavart mások huzták, vonták s szerzették volna nyakunkba; de kinek kinek tudtára legyen, ha az egész keresztységben nevezetes véghelybe be nem megyünk, s a benne levő kevés fizetett nép miatt állapotja ugy történik mint Borosjenőnek szomoru példája előttünk (noha erre nagyobb részbul különben sem kötelességünk, sem fizetésünk), vallyon nem leszen-e nekünk örökkévaló gyalázatos hirünk, nevünk, emlékezetünk, hazájok-árulói nevünk, sőt mindenüti magunk nemzetünköt is üldöztetésünk, sokaknak gyalázatos halálunk? Hogy pedig ezen dologban senki olyat ne gondolhasson, hogy a város igazgatói a város népét csak bebeszélleni, azonban magokat abból kivonni akarnák: ez beszédi után a hitnek formáját elővevén, az egész város népe hallatára megesküvék. Melly hitnek folyása ilyen vala: Az végházban Váradban, mostani utolsó szükségében bemegyén, az uristent híván segítségül, ottben leendő minden rendekkel a vár oltalmazásában s a keresztység kezénél az haza számára való megmarasztásában jó egyértelmet viselvén, ha istennek ugy tetszenék, életét is a mellett letenni kész lenne. És így a több gondviselők is renddel megesküdtek vala.

De némellyek, a kik már azelőtt mindennel ki Szent Jóbba s ki Székelyhidba elköltöztek volna s magok is azok után menni akarnának, ez dolgot savanyu dolognak állitván, az gyülesbul, az népnek is nem jó példaadásokkal, felköltek s kimentek vala; s látván hogy a nép is, ki egyet ki mást állat vala, a beesküvést nagyon sajnálná, hogy annyival inkább az elmenetelekben módjok ne lehetne, ottan meghirdettették: senki a kapukon az curatoriaról adandó pecsét nélkül, valamig a várba be nem esküszik, el ne bocsáttatnék. És így a kapukra elegendő drabantokat állattatván, a város kapui éjjel nappal őriztetnek, és mig be nem esküvének, pecsét nem adatván, a nélkül senki el nem bocsáttatik vala.

Melly szoros állapotban nem nagy kár és fogyatkozás nélkül esett vala, hogy a gondviselők is, kiki csak maga házanépe, cseléde jó móddal való felkészítése- s elbocsátásában munkálkodván, az népnek a várban való esküdtetése, pecséttel való bocsáttatása egyedül csak a principalis curatorra hagyott vala. Melly dolog hogy olly szoros üdőben s annyi nép között nagy munka volna, kit kit személye szerint megeskütni s pecsét-

tel bocsátani, mind a várbeli tiszteket s mind a város igazgatóit izeneti által váltig szorgalmazza vala: az nép meglepte volna, házában sem férnének, az idő rövid és szoros, az sokaságot jó móddal egyedül elbocsátani elégtelen volna, lennének segítséggel neki; mert minden bizonynal nagy kár, fogyatkozás esnék a dologban, de senki csak feléje sem megyen vala. Mellyből illy nagy gonosz következett vala:

Majd negyed egész napig mind akképen egyedül veszékelvén az feles néppel, azonban az indulásban való késedelmezést a nép megunván, egy éjszaka a városnak Körös szélen levő sánczát, a hol a Körös folyamjára nézve is egy szorosban legcsekélyebb és gyengébb talált volna lenni behányván, által-töltenék, s hogy a Körös meggázolható volna, azon által a kapukat elkerülvén, Olaszi-utczája háta megett, a szőlőhegyek alatt, nagy részét a városnak hit nélkül szöktették vala, mig a principalisnak hirévé lett volna; melly szöktetésben való nagy kártételben főszerzők valának egy Kereki István nevű procator, másik Rákosi Ferencz, ki azon utczának, hol a sáncz behányatott vala, akkor hadnagya levén, minden közönséges jóra erős hittel köteles volna.

Másik nagy káros dolog ez lett volna: hogy a kik beesküttek vala is, de házoknépe kísérésére elmenvén, hogy későn indulhatnak vala utjokra, vissza a késérsébül sokak ollykor érkeznének, hogy már az ellenség a vár alatt levén, a várba be nem mehetnének; és így ez nagy fogyatkozások miatt is, a vár oltalmára annyival kevesebb nép maradhatott vala. Ez fogyatkozás pedig és nagy kár csak a miatt vala, hogy a városnak e formában való igazgatása, a gonosz samballátok miatt, valóságos erejében nem állithatott vala, és ez okon az első igazgató mellett olly coadjutor-szolgák, kezek-lábak, segédek nem volnának, kik segítségekkel a közönséges dolgoknak végbeviteésekre élhetne s parancsolhatna. Azonban ez a nép eleitől fogva a szabad élethez szokván, még a kiknek kötelességeknak lenni a közönséges dolgokhoz láttatnék is, de illy szoros, spitzes állapotban, a közönségesbe levén kire támaszkodni, az akár mint vihetné is végbe, nagyobbnak most a maga privatumát tartja vala. Azonban ez a közönséges jónak is valóban kárára esék, mert ha késedelmeztetése az népnek nem esik vala, két- vagy hárommannyi nép is a vár oltalmazására marasztathatik vala, az gondviselőt is pedig az közönséges szorgos szünetlen szolgálat miatt, hogy háza népét olly gondviseléssel nem bocsáthatná utjára, mint ollyan nyomorult üdőben kívántatnék, az a nagy

romlás, melly rajta esék, minden értékecskéje odamaradván, veszvén, nem találja vala.

Ez szomorú készülétek alatt tokai vicekapitány Bálintfi Ferencz palatinustól küldetett volt, ugyan a várbeli tisztekhez bizonyos instructioival, de azon dolog akkor a városi tisztviselőkkel nem communicáltatott, közöltetett, hanem a várba bemenetel után a vicekapitánynak és RácZ Jánosnak iratott két vagy három rendbeli levelei is közöltettek, mellyekben nagy szorgalmatossággal intetnek s kéretnek vala, az magyari jó hirért, névért a várnak hűségesen való megtartására, és hogy valamint annak pogány kézbe való ejtésével hirtelenkedni ne kezdenének, ki minden tehetsége s igyekezeti szerint azon vólna, abba bemenő édes nemzetségét, hovahamarább mint s hogy lehetne, segitené s az egész keresztyénségnek olyan főbástyája oltalmazása s megmarasztása mellett, maga is mint s hogy nem szánná poshadt vérét kiontani stb.

Ezenközben 1. 2. 3. és 4. diebus Julij a városi fejeznép el-takarodván, hogy a népnek kevés voltához képest mód benne nem volna, hogy a városnak derekasabb részébe is az a derék erő valameddig megvárattathatnék és onnét csak valameddig is csatázással emberkedhetnének, ahozképest a mi kevés erővel maradhatnának, látván hogy sohonna csak egyetlen egy segítség sem küldetnék, sőt a város népébül is, még a ki meg-esküdt volna is, nagyobb része odamaradna, azonnal bemen-vén a várba, az hidat be kezdék szedetni, minden hidlásfáival, gerendáival, igáival és még czövekeit is kivagdaltatni, kapuját berakatni, tölteni és csak a vár oltalmára magokat készíteni kényszerítették vala.

Az városbul mihelyen bemennének azonnal mind össze-esküdtek vala, hogy tehetségek szerint a végházat a keresztyén-ség kezénél megtartani, marasztani igyekezik, ha istennek úgy fog tetszeni életeket is a mellett letenni készek lennének, egy-mást el nem árulnák, az várnak s magoknak minden megmara-dására való jó dolgokban egyetértének, egymásközött való minden gyűlölséget, az tisztek és vár általmára való minden practicát, pártolkódást eltávoztatnának stb.

Az várban praedicatorok ezek valának: Kovásznai Péter, a városbeli rend szerint való tanító: kolosvári Igaz Kálmán, ki Belényes megraboltatása után onnan elszorittatván, a város-tól Nagyari Benedek helyébe csak ideig marasztatott vala és a várba is a nép kívánságára, jó akaratja szerint nagy kész-séggel bement vala. És a várbeli ordinarius Kállai András, kik

nagy szorgalmatossággal és istenesen forgódván tisztekben mind az öt bástyákon, kapitány szállásán s az vár kapuja között, a mig bátorságos lön, az belső kőfaloknak is rettenetes rontatások, szörnyü lövés miatt, néha a belső vár piacznán is, renddel járván elébb elébb egyik a másik után a bástyákon mindennap mindenütt háromszor háromszor tesznek vala nagy buzgóságos könyörgést s a szokott napokon a sz. írásbul a jelenvaló alkalmazatossághoz illendő textusokat, igéket keresvén, nagy szép biztató és vigasztaló tanításokkal a népnek elméjeket bátoritják, oktatják, vidámitják vala. Ez formában való isteni szolgálat pedig nem mindenkor egyszersmind szolgálta vala, hanem hol egy s hol más órában, hogy a mikor a szomszéd bástyán levők abban foglalatoskodnak, a szomszedságbeliek akkor azon bástyára is vigyázhatnának s egyszersmind az nép az ellenség ellen való vigyázástól is el ne vonódnék.

Kikkel való egyértelemül a tisztviselők által minden bástyákon levő kapitányok kezébe ki írásban szép istenes edictumok, rendelésekről való bizonyos parancsolatok is adattak vala, hogy azokat gyakran megolvastatván, a megirt büntetések alatt, a néppel meg is tartatnák. Mellyek között több egyéb isten őfelsége parancsolati ellen való vétkek és egyéb vigyázásra, éjjeli nappali gondviselésekre, strázsálásokra s a vár oltalmazására s egymásközött való atyafiui szeretetre s istenes életre tartozó dolgok között, az égtelen káromkodó szitkok, mellyek be az hazába nem régen származtak volna, rut részegeskedéseket, minden kordé dolgokban az isten méltóságos nevének héjába való felvétele, a sok hamis esküvés bizonyos pénzzel és a vétkeknek mivoltok szerint feszületbe bizonyos órákig való tétettetés alatt megtiltattak vala. Mellyek ellen való vigyázásra mindenik bástyákon két két becsületes ember esküdtetett vala. Ebbül való birságpénz pedig a sebesek gyógyításokért való fizetésre fordított vala, és minden bástyákon egy egy vas retesz, lakatos fa feszület s a belső vár piacznán pedig egy akasztófa is emeltetett vala.

Az vicekapitány Balog Máté mellé minden dolgok igazgatására ezek rendeltettek vala: Rácz János, ugyis ha a kapitány elesni tanálna, ő lenne helyébe; vajai Jbrányi Mihály az öreg Jbrányi Mihálynak váradi hajdani vicekapitánynak fia; ki Barcsaitól vissza ugyancsak a végre kéredzett és be az obsidio előtt csak harmad nappal érkezett vala. Boldai Márton és Belényesi Ferencz Bihar vármegyei viceispánok; Szalárdi János [e sorok írója] káptalan és a város igazgatóji között principalis

avagy praeses, Pankotai György, Szöllösi Mihály és Rákoczi Péter.

Az várnak, városnak situs, fekvése, állapota odafel eléggé delineáltatott, megíratott, hogy a vár kapuja napnyugotra a városnak péntekhely-utcájára nyílnék arcczal, és hogy azon kapu mellett délfelől fekünnék a várnak legnagyobb bástyája, melly új és hogy fundamentumából Bethlen Gábor fejedelem rakatta, Bethlen-bástyának is hivattatik, melly bástyának gondviselése, úgy hogy azon bástyán mindenk tőle függenének Körös-tarcsai Vér Györgyre bízott vala, úgy hogy ha el tanálna esni helyébe Veres Péter hajdani Veres Ambruzs itilőmester fia következnek. Mellettek péntekhelyutczai hadnagyság avagy járásbeli nemesség és egyéb lakos rendek Nőtécsi Györggyel, felső vidékbéli ottvaló udvarbíróval, Lasztóczi Jánossal, Gárnocz Lukácsal, jó becsületes emberekkel és az olaszutczai hadnagy Molnár János az ő járásbeli minden rendekkel. Ezeken kívül azon bástyán levő fizetett hadnagy az hozzátartozó N. 50. vagy 60. gyaloggal, s az Erdélyből jött gyalogok közül is mintegy ugyan annyin. Királyfia bástyája gondviselése bízottat Boldai Gergelyre, Boldai Márton fiára, ki Krimből igen nagy satzon a felső esztendőben Kemény Jánossal szabadult volt, el találván esni, helyébe Gyulai Tamás; mellettek Boldog Gábor, ez is satzon szabadult volt, Ravazdi György, Szarka Ferencz; s vadtortutczai járásbeli hadnagy Ürögdi György deák, az ő járásbeli városnépével, és a nagy ujbécsi utczai járásbeliekhez velek, azon bástyai fizetett hadnagygyal jeni Mancsul Istvánnal, a kevés fizetett gyaloggal és az erdélyiekben is szakasztván ide is.

Veres bástya bízott vala szentfalvi Nagy Ferenczre, ki is egynehány ezer tallér sarczon a tatárok rabságából nem régen szabadult vala; melléje Krajnik István Szentandrás Zsigmondal, Debreczeni László deákkal, Toroczkai Andrással; az péntekhelyutczabeli első járásbeli hadnagy Gyarmati János az ő járásbeliekkel, s Bihari Egri János néhány ottlakos, beszorult fizetett katonákkal; azon bástyai fizetett hadnagy Szalárdi Ferencz, kovács, hozzátartozó kevés számú fizetett gyalogokkal s az erdélyi gyalogok közül is valahányan.

Az aranyas bástya bízott vala borosjenei Tisza Istvánra, melléje Tyukodi László, Macskási Gáspár, Fodor Miklós, Rákos Péter, Borbély András, Takács István a várad civilis rendbeliek bírójok; ezek mellett Szilágyi Péter, szentmiklósutczai, Hegyesi János vizutczai járásokbeli hadnagyok, tiszték alatt

levőkkel; Bihari, csatári néhány haczerokkal azon bástyái kevés számu gyalogokkal s az erdélyiek közül is ide is.

Csonka bástya Stepán Ferenczre, ki is Podolyán tatárok rabságába esett, de Bucsakí tatár urával idején megalkuván, satzát megfizetvén, csakhamar kijött vala; melléje Torma Pál, Ravazdi András, Szabó Gáspár. Ezek mellé a velenceutczai járásbeli lakosokkal Tinódi Péter hadnagyok, a várbeli rabok, kik a vasakból kivagdaltatván, a vár oltalmára esküdtettek vala s itt is azon bástyai hadnagy fizetett drabantival s az erdélyi gyalogok közül is valahányon. Kapu és toronybástya belényesi Komáromi Ferenczre, ki is Krimből Kemény János kijöve telekor szabadult vala meg sartzon, mellette Bott János, Török András, Halászi István. Ezek mellé várkúcsudvari lakosok kolosvári Szücs István hadnagyokkal, kapus hadnagygyal, kevés számu gyaloggal.

Az oskolábul is vagy harminczöt számu deákok, jó ifju legények szabad akaratjok szerént jöttek vala be Almási Dávid hadnagysága alatt, kik és holmi tisztviselőkbül álló kevés nép a várban vala, dandár avagy álló seregeknek rendeltettek vala. A vicekapitány fogadott vala száz legényt, csak a beszorulás előtt, kiket fizetésen tarta az vármegye korcsma jövedelmébül; ezek is először a dandárban hagyattak, de a vár megszállása után Török István várasbeli nemes ember hadnagysága alá adatván a veres bástyára, hogy egyként azt vivnák rontanák, ostromolnák s igen nagy bástya volna, fordítottak vala. Mikes János és Horváth Tamás is a vasbul kivágtatván, az vár oltalmára esküdtettek vala. Horváth Tamás is jó egy ember levén, a veres bástyára rendeltetett vala. De Mikes János mind csak feküvén, betegeskedvén, ugyan ugyis holt vala el.

A czaitházakban, porházakban való gondviselés Szatmári István porkolábra, utána való két porkalábokkal, Bán Ferenczcel és Kürti Jánossal bízott vala.

Az bástyák kapitányságokra ilyen módon elrendeltetvén, a bástyai kapitányok a népet ottan statiókra tizedenként, hogy ki-ki tudhatná az ő álló- és lövőhelyét, elrendelték vala, és az bástyák sűrű lobogós kopjájkkal, sok szép lovas és gyalog zászlókkal környös környül megrakatván, kiki az ő lövőhelyét, sánczát éjjel nappal erősíti s maga hajlékát a bástyán alkalmaztatni igyekezi vala.

Már ekképen mindnyájan a várban ben levén, die 8-a Julij a kapitány mustrára dobot üttetvén, az egész várbeli nép bástyánként és minden rendbeliek, kiki az ő rendiben megmustrál-

taték és az kapitánytul Szalárdi Jánosra bizattaték; seregenként általa nagyon megbiztatának, intetének: kiki édes hazájának s az egész keresztyénségnek olyan végházának oltalma mellett lenne bátor és erős szízzel, s jó reménységben is istennek öfelségének szabadítása felől, kinek nem volna nehéz kicsiny erő által igen nagy és hatalmas hadi erőket is inegszégyeníteni. Melly felvett munkát, éjjeli nappali nyughatatlauságot, nyomoruságot annyival nagyobb készségeggel s jobb kedvvel kellene kinek kinek szenvedni és cselekedni, hogy azt istenünkért, hazánkért, nemzetünkért, magunk s szerelmeseink hasznunkért, megmaradásunkért, az szegény romlott ország méltóságaért és becsületiért magunkra vállalunk és felvennünk kellett volna. Mellynek ha kiket isten ő szent felsége közülünk megszabadít, ez világ szerént is jutalmát el nem vesztenők. De ha ugy tet-szenék is istennek, hogy mindnyájan a kegyetlen ellenség miatt a szép végház oltalma mellett halált szenvednünk kellene is, ugy is ez életben is jó hirünk nevünk dicsiretes szép emlékezetben maradna, lelkeink pedig örök boldogsággal koronáztatnak! És noha a főemberekkel kapitány ur nagy jó reménységgel volnának, hogy a romai császár ő felsége hamar való nap a várat meg fogná derekasan segíteni; és ha a dolog szinte arra kelne is, valami élés a várban volna, mig benne tartana illendő jó rendeléssel mindenekkel kellene ugyan, de minthogy a dolognak kimeneteli bizontalan volna mint s mikor lehetne a szorulás alól való szabadulás, tudós abban csak a jó isten volna, kiki a maga betakarított élésével a közjóért élne istenesen, szép mértékletesen; kiki most a rút tékozlásnak hagyna békét, s kiki annak óráiban az isteni szolgálatban foglalván önnön-magát, mind istenre öfelségére, a vár oltalmazására és az atyafiui szeretetre nézve a jó kiadott edictumhoz, törvényhez alkalmaztatni önnönmagokat el ne mulatnák. Az várban már minden erejeket együttlátván, s hogy olyan nagy várban majd csak egyik bástyája oltalmazására is, kásamátáival együtt török császárnak olyan derekas portái ellen elégségesnek alig itil-tet-hetnék, magokközött meghányván vetvén, s az czajbert és jó expertus pattanyusok nélkül fogyatkozásokat is tapasztalván, hogy palatinust Tokajban s császár armádáját a rakomazi sánczban lenni tudnák, irtak vala közönségesen önszának, töre-kedvén s könyörögvén, bár csak három vagy négyszáz muska-télyosokat s valahány pattantyúsokat küldene. Mellyre való válaszszal Borbély András nevü katona nagyhamar megérkez-vén, a segítség olly okkal igirtetik vala, ha a vár és a benne

levők is római császár hűsége s öfelsége oda bocsátandó comendantja igazgatása alá teljes hatalommal bocsáttatni igirtetnék. De hogy ebbe a várbeliek nagy perplexitással, vélekedéssel volnának, magoktól cselekedhessék-e nem-e? s már az idő hogy az országtul, Erdélytől érthetnének nem is engedvén, végre egymásközött azt concludálták, végezték vala: noha az idegen nemzet-iga is súlyos volna, de a véghelynek romai császár öfelsége kezébe esni, csak úgy maradhatván meg a török kéztül, ugyan ott jobb volna, mert úgy lehetne reménség, hogy a szegény ország s fejedelem könyörgések által öfelségétül valami jó módokkal ismét visszanyerhetnék; de ha török kezébe talál esni, úgy lehet hogy örökké odaveszne.

Ad 9-am diem virradóra jóhajnalban egybegyülvén, valamint az assecuratoria a comendant s német praesidium, oltalmazó nép bevitele dolgában kivántatnék, a szerént sietséggel megirattatván, azonnal hogy azon utat magok is nem kevésé kívánnák, Pankotai György és Szöllősi Mihály kezébe bizaték, (mellyben oh ha jobb consideratioval, tanácssal cselekedhetnek vala, avagy nem jobb lesz vala-e? egy postától azon leveleket elküldeni) s megizenték szóval is, hogy a vár mind éléssel, porral, golyobissal, tüzes szerszámokkal eléggé muniáltatva, megtakartatva volna, csak az oltalmazó nép, czajbert és jó pattantyúsok héjával volnának; kiket mindjárt el is bocsátottak vala, úgy hogy éjjel nappal holnap virradtig Tokajba sietnének; kik mint s hogy mentek, magok tudhaták, de semmi hírek nem hallattathatott, noha még negyed nappal érkezett ezután az ellenségnek eleje s nyargalója a vár alá, úgy hogy még die 14a Julij is egész estvéig bejöhetett volna; Váradhoz pedig Tokaj 14 mérföld levén, a melly nap elbocsáttatának, ga die, azon napon és annak éjszakáján könnyen odamehetnek vala s a praesidium is negyed napra avagy nem bejöhet vala-e? De hol csellengették el az üdöt, magok tudják; hihető magok nyugodalmának, elszokott kényes életeknek kedveztek akkor is inkább, mintsem hazájok szeretetit s annak megmaradását viselték volna szemek előtt, pedig hogy a várból kimehettek volna.

Elmeneteleknek harmad s negyed napján, ha valami izeneteiket vagy leveleket vehetnék, nagyon várják vala; de abban látván, hogy semmi sem telnék, hogy mégis ki közülök egy becsületes főembert küldenének, ki mind a palatinust, magyarországi vármegyéket, méltóságos főrendeket a várnak megsegítése felől szorgalmaztatni meg ne szünnék, elrendelték, és arra Boldai

Mártonnál, hogy különben is hazájaszerető és igen becsületes ember volna, alkalmasabb nem itiltethetik vala, annál inkább hogy főzálaga is, nagyobbik fia, Boldai Gergely ottben maradna. Kitől erős hitlevelet vevén, hogy sehova addig nem menne, míg palatinus által is romai császár őfelsége környül is a dolgot meg nem mozzgatná s az Kassához tartozó tizenhét vármegyékét felőle meg nem találná.

Ezalatt hogy a város tűzének sebessége, az éjszakai hűvőségben annyival csendesebben s a várnak minden ártalma nélkül mulhatnék, die na Julij estve, napenyészet után, egynehány helyeken nekigyujtogatott vala. Melly rettenetes romlást a szegény keresztyén lakosoknak szemeikkel nézni minemű siralmas és keserves vala, akármelly istenes lelkű ember megítilheti! Kinek kinek keservesen eszébe jutván eleitől fogva kiknek édes atyjók, szüléjek, s kik pedig önnönmagok mennyi sok véres verejtékjekkel, munkájok, fáradságok által keresték, szerzették, építették volna, azokban fejek lehajtására, nyugalalmára szerzett czellájokat, hajlékjokat, nyugodalmas szép házakat: s ime most a közönséges jobbhoz való szereteteből magok kényszerítettnek azokat tüzzel – oh jaj! megemészteni. Azonban magok személyekben is közülök az ellenség fegyvere miatt ki mint maradhatna, csak az uristen őfelsége tudná. Melly égésnek sebességét nézni, oh melly rettenetes vala! De főképen a péntekhelyi utczai magas házakét s a város közönséges egyházáét, hol naponként az istennek tiszteleti s az evangéliumnak praedicáltatása bőséges mértékben kiszolgáltatni szokott vala! Mely tiz erős oszlopokra s azokra felyülvonyatott gerendákra, igen magos héjazatra építettett vala; mellynek hogy igen nagy tágas és széles épületnek lenni kellene, mint a melly alatt annyi ezer lelkekbül álló nagy gyülekezetnek elférni kell vala, az oszlopokon kívül napkelet és napnyugot felől mindkét részről, négy igen hosszú szálcatornákra nagy magos héjazatok alatt fiókjai kiterjesztetve valának. Mellynek épületin mennyi temérdek sok fa, sendely és vas volna, akárki is megítilheti. Ezen egyháznak közepette levén néhai Petneházi István, Bornemisza Pál becsületes emberek, kapitány, igaz hazafiainak kőből rakott és boltoztatott sirjok, s Balpataki János hopmesternek is temetések, zászlójok leszedetvén, mind három a várbeli egyházba vitetett vala. Erre az tűz az péntekhelyi házaknál, hogy azoknak közel csak hátok megett volna, éjszaka érkezvén, olly rettenetes sebes lánggal ég vala, hogy annak sebes lángja az éjszakai setétségben annál inkább az eget

verdekleni láttatnék; úgy hogy az lakosok az ellenében való csonkabástyáról és köz-kőfalokról nézvéen az nagy romlást, az rettenetes tűznek sebessége az vár előtt való nagy széles piaczon s az várnak is széles árkán nagyon általsüt vala.

Az kibocsáttatott két követeknek semmi hírek nem hallatván, azonban az ellenség már szinte elközelgetvén, az segítség bejöhetése felől kétségesek levén, die 13a Julij Boldai Márton ollykor bocsáttatott vala ki az várból, hogy immár az kapu is be levén rakatva, maga, s minden lovaihoz való fegyverei hajón hozatván ki, lovai az árok vizének egy alkapun ugrattatnának és az aranyas bástya arányában, hogy ott még az árok békletlen volna, a lovak felhozatván utjára úgy indult vala; már ollykor hogy vezér Szejdi passa a török hadaknak elejével elérkezett vala és az várhoz való közel jöveteltől nagy sűrű álgyulovésekkel ellenkeztetik vala, ki az nap a váron és városon felül napkelet felől kerülvén, az erdők megett nagy távolly is megszállani kényszerítettetett vala.

Aly passa másnap, ugymint die 14-a Julij, délután csak estvefelé minden ázsiai s europai nagy erejével érkezvén, hogy valamig az idő bealkonyodnék a várból rájok három bástyáról rettenetes sűrű s szakadatlan lövés szórátnék, az erdő megett Vásárhely felé felkerülni, nagy távolról kényszerítettettek vala, mellyre azelőtt való nap Szejdi passa is takarodott és szállott vala. De mihelyen az idő beest velednék, hogy immár a városnak köröskörnyűl minden állapotát jól tudnák, egyik része a hadnak Aly passával, Haszon jancsár agával, jancsársággal az váron felül az egész erdő aljáig Szöllősig és a Körös szélitől fogva a városnak abban a felső váron felül való részében, melly a sok gyümölcsfás és szőlős kertek miatt mint az erdő olyan volna, melly a várnak valóban nagy kárával is lett vala, hogy ki nem irtatták volna, a szerdár sátorai Szőlősnél vonyattatván fel, de őmaga a, város sánczán kívül a Körös mellé ott levő part alá szállott s a partban ásatván lakóhelyet magának, azt felül egy középsátorral bevonyatván, a vár vitatása alatt nagyobbára abban lakott vala.

Az jancsárság is pedig mig sánczokba áshatnák magokat mind azon partok megé a Körös szélbe szállottak vala, hogy ott magokat a várbeli lövésektől legjobban oltalmazhatnák, az vár árka béllése is onnan végbe nem mehetvén, az árok vizének is elásása alá a Körösre azon a szegleten kevesebb munkával állittathatnék, a sánczoknak is ilyen közlül szinte az árokszélre vettetések, mellyekben a jancsárság éjjel nappal he-

vervén, az Körös vizét közel szomszédságában érhetné, legalkalmasabbnak állittathatnék. Ezekhez képest ugyanazon veres és aranyas két bástyáknak napkelet felől való oldalait s kásamatait löni, törni, rontani, víni legalkalmasabbnak itil-ték vala.

Hadoknak másik része Szejdi passával napnyugot felől a Körös két felén az városnak az tatárok által felégetett helyére, és azon alól a Körösök mellett alá nagy darab földön hogy az várbul arra a részre is a városbeli sok kő házaktól lövéssel nekik nem árthatnának. Harmadik táborok Olaszin kívül éjszak felől az ablakos és aranyas nevü gyönyörűséges szőlőhegyek völgyére és szőlőhegyoldalokra nagy sok munitiojokkal, tevéjekkel, hogy azoknak a sok szép szőlők között nagy jó életek volna. Melly megszállásoknak módjából hogy Szejdi passa ott heverésekor a helynek minden situsát valóban kitanulták volna, eléggé megtetszik.

Azon éjszaka illyenképen való megszállások után mindenfelől való rettenetes Allah, Allah kiáltások alatt az egész jancsárság a Bethlen-bástya alá délfelől vadkertutczára beütvén, azok szörnyű hajborzasztó kiáltások után az várra majd egy óra alatt szörnyű lövést tettek vala. De onnan belől is ki őreájok, a honnan mint az kásamátákrul lehet vala, királyfia- és csonkabástyákról álgyukkal és kézi puskákkal is, annál inkább másnap reggel táborokra mind gyümölcsfák közé s mind valahol mi sátorok, avagy szállásoknak csak valami jelensége láttathatnék is.

Másnap die 15-a Julij az föszerdár és a jancsár Haszon aga beirván, levelekben jelentetik vala: hatalmas győzhetetlen császártól az országnak s a sok pártolkodásnak büntetésére telkisen kiadatott volna (a telkisen tulajdon császár keze irását értik, melly ónások megváltozhatatlan dolognak állittathatik), hogy Várad várának a hatalmas muzurmány nemzet számára elfoglaltatni kellene; azért hogy fegyver nélkül megadatnék, parancsoltatik vala. Mellyet ha fegyver nélkül megadnának, hogy kinek kinek minden jószága, háza, öröksége, az erdélyi canonok, törvények szerint való irással meghagyattatnának, erős esküvés alatt igirtetik. De ha meg nem adnák, hinnék istent, fegyverrel is nem sokára megvonnék ők; de mint s hogy nyuzatnák, karóztatnák, süttetnék a bennevalókat. Barcsai Ákostól is szörnyen parancsoltatnak vala, megadása felől, de tudván hogy kötelességek alatt volna; és a mellett clavissal való titkos irásában nagyon szorgalmazza vala, bár

csak két vagy három hétig tarthatnák s oltalmazhatnák meg ellenek a várat.

Az várbeliek is mindeniknek megíraták vala vezér Szejdi passa által (ki is török császárnak teljes hatalommal bocsáttatott főszerdára volt), az országban már minden dolgok egyeségre, békességbe hozattak; Rákoczi fejedelem hatalmas császár fegyvere miatt megholt, az kik a várban zurzavaroknak fő szerző okai voltak a várbul kimentek; a várbeliek is az országgal együtt hatalmas császár uralása alatt, hatalmas császár hűségében voltak, sőt azután akkor szerdártól mind a várbeliek, város- és vármegyebeliek részekre igen erős hit alatt assecutoria és oltalomlevelet adatott, csak már maradnának hatalmas császár hűsége alatt, a confirmáltatott fejedelem uralásában hatalmas császárnak semmi hadaitól és fegyverétől nem kellene félniek, senkitől semmi bántások nem lenne, csak szántatnának, vettetének, szőlőjüket miveltetnék. Utólban pedig azon méltóságos főszerdár és vezér hatalmas császár fényes hadaival városok alatt negyed napig lakván, az idő alatt mennyi gazdálkodással lettek volna, hatalmas császár táborabeli főrendeknek, passáknak, bégeknek s főtiszteknek, uraknak, az idő alatt egy sőt kenyeret evén hatalmas császár hűségében egy mással, magok is mindnyáján jól tudnák! Rákoczi idejében is pedig, hogy Várad vármegyés-től, városostul állhatatos hűvséget tartott abba is megtetszenék, hogy a miatt közülök sokak vasazást, fogságot, némellyek halált is szenvedtek volna. Könyörögnének azért, hatalmas császárfényes hadai fordittatnának más valóságos ellenségire. Mert hatalmas császárnak s fényes portájának, sőt az egész ozmány nemzetiségnek az egész világ előtt nagy kisebbségére esnék, ebbeli igazságtalan és a hatalmas császár teljes hatalommal bocsáttatott szerdárja erős hitlevele ellen való cselekedetek; melly szerdárnak örökkévaló gyalázatjára azon hitleveleit, ha ugyan rólok elállani nem akarnának, a toronyból ki is kellene tétetniek.

Melly könyörgésekre semmi válasz nem adatván, azon jövő éjszaka az Aly passa szállásához csak-közel, szt Ferencz utcájába vetteték egy sáncz; másik éjszak felől való szőlőhegy tetején, mellyet szt Péternek hínak, mellybe vagy tizenkét sebes lövészerszámokat helyeztettek vala és császárnak egy igen nagy veres aranyas zászlóját szinte a hegytetőn levő egy cseresnyefa tetejébe kitöttek vala; ezen alól ismét azután a hegynek közepibe mintegy terjes keblességébe is egy nagy sor-sánczba még megannyi lövészerszámokat helyheztettek vala. A sz. Péter hegyének szomszédságában is napkelet felől, s sz.

Iván hegyén is egy nagy sorsánczba valahány lövészerszámokat. Melly sánczokból azonnal szörnyü lövést kezdettek szórni a várra. De mintegy két hétig lövések semmi kárral vala, az golyóbisok a váron csak által keresztül-kasól szolgálván, járván, nagy része a golyóbisoknak csak a tornyok cserepezésin járván által. De azután hihető vagy jobb pattantusok állatának, vagy hogy csak kevesebb porral, de olly mesterséggel kezdettek vala löni, hogy mihelyt a belső várnak a részrül való kőfalát a golyóbisok meghaladnák, azonnal alácsaponván, az ellenben levő belső várbeli házak ajtain, ablakain bejárnának, és szintén délrül való belső vár kapujára szolgálának, s azon belső vár piacznán is hol együtt, hol másutt alácsaponván, kinek fejét, lábát, kit derékba szakgatnának ketté, ugy hogy a bástyákon is főképen a csonka, Bethlen- és kapubástyákon, sáncz nélkül nehéz volna megmaradni, és nagy sok károk is esvén, magokat sánczokba, lyukakba ásni kénszerítettének.

Az vár megszállásának harmad napján egy olasz rab ifju legény a királyfia- és Bethlen-bástyái között az árok vizének ugordván és általuszván, hatolván, a mint szólani tudna hogy ő keresztyén volna, nagyon kiáltja vala, ki a kásamata lyukán bevonyatván s kapitány eleibe hozatván, azt tolmácsoltatá, ő olasz keresztyén, a tengeren fogatott el, s most szabadulásra való alkalmatossága találkoznán s hogy a várban keresztyének volnának tudván, magát halálra a nagy árok általuszásába azért vetette volna, keresztyénségének elhitétetésére, hogy ő metzetlen volna, testén való jelenségét is erősen mutogatja vala ; kinek állapotja elmélkedésre vétetvén, hogy az ilyen transfugák, általszökők által, az ellenség gyakorta végbe vinni nagy practicákat szokott volna, ez okon neki hinni nem kellene, hanem ugy reá gondot viselni, valamint a várban minden dolgokat, minden állapotokat kitanulván választ vinni ne kezdene annak, a kitől a végett elbocsáttatott volna. Vasat üttetének azért lábára, s különben a kapitány cseléde között étele itala levén, hát igen jó pattantus, ugy hogy az ottlevöket mind megdólná s vele hol együtt hol másutt valóban szolgálának is. Az ki, főképen az árok vize elvétele után, valóban sokat is reménkedett s szabadkozott: hogy a vas vágatnék le róla; de nem hihettek neki s jól is lett, mert nyilván meg tudódott azután, a vezér küldte volt be.

Ezenközben a jancsárok is magokat a megnevezett napkelet felől való két bástyák ellenében sánczokon ásván, a szélső ároksánczot szinte az árok kőfal béllése mellé vetették és a

kőfal szinin elő, nagy sok földel töltött zsákokat rakván egymás hátára, minden két zsák föld között egy jancsár lövőhelye levén, ezek is minden reggel s estve felé az sok rendben levő sűrű árok-sánczokbul, mindenkor legalább egy egy óráig be a várra s fel a fokokra sebes eső módjára való rettenetes lövést tesznek vala. Főképen mikor álgyuknak való kasokat töltenének, vagy akármi olly dolgot cselekednének, melly a várbeliek azokra való vigyázások, lövések miatt végbe nem mehetne, azoknak lövéseket illy rájok való sűrű, szüntelen lövésekkel elvevén, azalatt a kezdett dolgot is végbe viszik vala, Napnyugot felől is a csonka-kapu és Bethlen-bástyák ellenében az piacon keresztül által egy igen nagy ároksánczot vetettek vala, mellybül is azon bástyákra s a harangos toronyra s a belső torony alatt való házakra, annak faragott köveit rútul megvesztegetvén, váltig lövöldöznek vala; a régi királyok idejebeli szép öreg harangot is, hogy azt le nem vétethették volna, meglőték és elrontották vala; de kettei a harangnak levétettek vala.

A megirt aranyas és veres bástyák egymás ellenében levő kásamatainak lövéseket akarván elveszteni, hogy azokat igyekeznének megostromlani, az két kásamáták ellenébe kétfelől az árok szelibe kasok közé állattak vala két két öreg faltörő álgyukat; ismét azon bástyák köz kőfala ellenébe is szinte középben s az árok szélire is kettőt, az mellyekből való rettenetes lövésekkel azon kásamáták lövésit nem is csak elvöttek vala, hanem mind a kásamátákat s közköfált is annyira megrontanák, hogy mind a három helyen való töréseken ostromot próbálhatnának, melly kásamátákrul való sűrű lövésekkel s nem csak azokrul pedig, hanem a szomszédságbeli csonka és királyfia-bástyákrul is eléggé igyekezék az ellenséget akadályozni munkájokban; sőt azon aranyas és veres bástyáknak felső szárnyain avagy szegeletén is az ellenségnek kétfelől az árok szélein építettett sánczai és lövészerszámi ellenében nagy öreg gerendákból vas kapcsokkal erősen egybefoglaltatott, földdel megtöltetett sánczokba, s hasonló módon a királyfia bástyájáról is és az közép kőfalra is alólfelől erős töltött sánczokba méntül nagyobb és kisebb lövészerszámokat állatván, a szörnyű lövéssel olly károkot tesznek vala nekik, hogy minden sok munkával építettett, mindkétfelől való erős sánczokat ugy öszverontanák, hogy négy vagy öt éjszakákon is, nagy sokaságu erejekkel is, ujjobban felépíteni és helybeállatni alig tudhatnák; sőt, a mint ezután tudhatnák meg bizonyosan, öreg faltörő igen sebes álgyujok is haszontalanná az várbul való lövéssel,

egynehány tetetnék. De az igen nagy erő ismét mind sánczával, lövészerszámmal úgy nekikészül vala az mieink őellenek épített erősségeknél, hogy az rettenetes lövéssel a várbeli bástyákon épített erős sánczokat egynehányszor semmivé tennék, erős gerendákból való épületit diribről darabra szakgatattván, földtöltésit széllyelhányatná: mellyeket noha a mieink egynehányszor reparálnának, megújítának, de végre azon épületek alatt való kőfalokat is úgy megrontaták, hogy többé azokon a helyeken újabb sánczok sem építhetvén, a lövészerszámokat is azon alkalmas helyekről csak levonattatni kénszerítették.

Az belső vár a mint Bethlen Gábertől a külső vár kerítésének formája szerint mindenik öreg kásamátás bástya eleibe egy egy öreg temérdek bástya-házakra fundáltatott és a csonka s Bethlen-bástya ellenében való toronyházak mindenestől fogva boltokra s azok között levő fejedelmi szép házak is, alsó részei azoknak is mindenütt erős boltozásokkal, felső sor házai pedig gerendázással egészen megépített vala. Ez délfelől való toronybástyától fogva is az királyfia-bástyája ellenében üszögében való toronnyal éppen felrakatott s az alsó sor házak mindenestül meg is boltoztattak és olasz fokok között az a sor is héjazat alá vétetett vala, azon toronybástyának építése csak üszögében maradván.

Üdösbik Rákoczi György fejedelem az királyfia-bástyájának ellenében való üszögében levő toronytól fogva elkezdvén az építést, a veres bástya ellenében való toronybástyáig azt az oldalt középben igen erős gerendákkal meggerendáztatván és mézszel annak padlásán felül erősen megöntetvén, és azon felső sorján mindkétfelől sűrű, apró, négysegü ablakokat hagyatván, felső részét jövendőben bolt alá vétetni akarván, azt a sort úgy csináltatta vala, hogy alól czaitház legyen, az felső része pedig erősen élésháznak tartassék. Az veres bástya ellenében való toronybástyát is pedig mind alól felül hasonló ablakokra, ugyan két részben építetvén, ez is középben hasonló módon gerendáztatott; de az felső épületi egy singnyi temérdekségű boltozattal megboltoztatván, hogy ennek az alsó részében mindenféle tüésszerszámok, gránátok, kénkő, salétrom és mindenféle munitiokhoz való sok eszközök, felső részében pedig mindenféle élés, liszt, asszu és nyers gyümölcs tartatnának, ez bástya éppen cserép alá vétetett vala; mellynek is ajtai alsó részére az öreg czaitházból, felső részére pedig az felső élésházból nyílnak vala.

Az veres bástya ellenében való cserepes toronybástyától fogva ismét egy nagy sor magas temérdek kőfallal elővitetvén az épületet, az kőfal mellett belől ifjabb Rákóczi fejedelemtől szép kő istállók, félhézazatra valók, kívül pedig ugyan félhézazatra holmi szekérszinek; az aranyas bástya ellenében való torony bástyáit üszögében épen úgy, hogy csak boltozása héja volna, s ismét ez bástyától fogva is az külső derék kőfal az csonka éppen kész toronybástyához ragasztatott és épen fel is rakatott vala; ez éjszak felől, másik napkelet felől és harmadik délfelől való oldalán is egy egy kapu hagyatván.

Az már leirt czajt- és élésbástyaháznak is a külső öreg bástyán felül való eminentiájának, magasságának szegletit ujbécs-utczán való egy sánczbul nagyon megrontották vala, úgy hogy a cserepes hejazatjától fogva alá, míg az külső bástya miatt hozzá férhetnének, a nagy temérdek szegletkőfala egész az boltozásáig nagyon leszakadozna s cserepes héjazatának is nagy része csak csüggőleg s leszakadólag függene.

Azon czajt- és élésház ellenében éjszakra az aranyos bástya ellenében üszögében, boltozat nélkül levő toronybástya mellett levő közkőfalnak is (mellyhez iraték, hogy belől istállók s kívül félhézazatra való szekérszinek ragasztattak volna) szinte azon toronybástya mellett a szt Ferenczben levő sánczból, a mennyivel az külső vár közkőfalát magasságával felülhaladná, nagyon lerontatták vala, úgy hogy a kőfal szakadozása miatt minden kívül belől való épületek mind leszakadoznának, és azokban szállást tartó városi népek kiszorulni kényszerítettének.

Az aranyas bástya két kásamátái között a melly boltozat alatt a derékbástyára felmennének és annak alyában mindkétfelé alkalmas jó házakra garádicsokon felmennének, melyekben kapitányok lakni szoktak volna; a felső boltja szép faragott kő, mellynek is két kapui között való erős boltozatján felyül a minemő szép nyáraló- s vacsorálóhely mind igen szép faragott kőlabokra, a kövek sűrű vas kapcsokkal levén öszvefoglalva, mintegy fellegvár gyanánt, azon bástyán valamivel felyülmuló vagy haladó eminentiával, magassággal épített vala, a honnan mind a veres és csonka bástyák, nehezen oltalmaztathatni állittathatnának; mellynek héjazatja még az ellenség érkezése előtt leveretett vala ugyan, de a szörnyü sűrű lövés miatt egy kőlába sem maradt fen, sem szarufája; hanem a szép eminentiájú épület a boltozatján felyül épen öszsverontatott vala.

Kiknek pattantyusi olly mesterségesen lőnek vala, hogy a kásamáták lyukain, bástyákon levő lövőablakokon belövöldözni

semminek tartanak, egynehány lövészerszámokat lövésekkel elrontának, haszontalanokká tennének. A szent Péter hegyén levő sánczokbul az aranyas bástyára felmenő boltozat alá gyakran belővén, sok károk tennének, s olly messziről is (hihető perspectiva, messzelátó eszköz által vizsgáltatván meg) csak az bástyákon levő vigyázó és cirkáló erkélt is ellőnék, mint a csonkabástyának kapufelől való szárnyán is hogy esett vala, mellyben egyszersmind négy vagy öt embert is rontottak vala. És hogy a vezér Szejdi passa kétrendbeli hitlevele is kopjára szegeztetvén, a veres toronybástya oldalán kitétetvén, azt is egyszer a közelebb levő sánczból lelőnék; mellyet más kopjára szegeztetvén, ujabban annál felyebb szinte a torony tetején tétetett vala ki.

Ellenben ha a várban tudós czajbert vagy bár csak olly tudós pattantus leszen vala, ki tüzes szerszámokat, gránátokat, laptákat tudna jó mesterséggel a sánczokban heverő jancsároknak, ott is közelre s távoljában táborokra és a sűrűségű sátorok közé nyakokba kihányni, a mennyi számtalan tüzes szerszámokkal a czajtház, tüzes laptákkal, gránátokkal megrakva volna, az ellenségnek valóban sok veszedelme igen lehetett volna, tizszerte is inkább a mint lőtt vala, s a nagy munkák tételét, árok elásását, a sok sánczok ásását, kasoknak az árok szélén való felépítésit minemü veszedelemmel kell vala végbe vinniek s még meg is maradni, ollyan közel a sánczokban, ha az tüzes lapták, gránátok és egyéb számtalanféle tüzes szerszámok jó szerivel, sűrűséggel nyakokba kihányattathatnék, akárki megitilheti. (De a pattantusok egy tüzes laptát jól kivetni nem tudnak vala, hanem vagy csak az árokba szállott le, vagy olly helyre ment, hol minden kára nélkül esett az ellenségnek.) Az gránátok kihányásához pedig semmit sem tudván, hozzá sem mertek kihányásához csak egynek is fogni, tartván hogy magokat és az ottben valókat ne kezdenék vele rontani! És így Gyulai Ferencztől, az fő-czajberten való kiadása miatt, Várad várának elég kára lön.

Ezalatt hogy jól tudnák, az árok vizét elvenni hol kellene, mihelyt alája szállanának, az aranyas bástya szegeletire a Körösalytól fogva, a parton által ottan árkot, lyukat az árok vizére beásni hajtani kezdetek vala: úgy hogy azt mintegy három hetek alatt az árokra rá is lyukasztanak, mellyen két három nap és éjszakákon az ároknak majd két singnyi magasságu vize elszálla a Körösre. De látván hogy az árokban még is nagy viz volna, belől a Bethlen-bástya szegeletinél, a Pecze vizén levő

malom alyán a város sánca megül is az árokra egy árkot be-
ásni kezdettek vala, szinte azon helyen, a hol az árok béllése-
kor a vizet az árokból s a bélett kőfalai fundamentumból
szivarvánnyal kivenni s arra kibocsátani szokták vala. Az
melly árkon is majd egy singnyire való viz elszállván, valami
kevés viz csak az árok közepin maradt vala, a bástyák alyai
nagyobb részént szárazon maradván.

Az árokvíz elvitetvén, ottan mind az aranyas és a veres
bástyák alá az árkon által kétsorjával való kasok állittatván
s azok földel megtöltetvén, s felyül deszkákkal, sövényekkel a
kétsorjával levő kasokkal általhányatván s földdel felyül is be-
borittatván, azonnal mindkét bástya alá cuniculusok, hordó-
poroknak való lyukak kezdenének ásatni. Melly árokbeli kasok-
nak állítását az ellenség annyival jobb móddal végbeviheté,
hogy már egyik kásamátáról is, azok nagyon lerontatván és
lövések teljességesen elvitetvén, nekiek ártalommal, akadéko-
zással nem lehetnének; az felyül való lövések pedig a jancsár-
ságnál sebes eső módjára való lövésekkel ugy elvitetnek, hogy
csak egy lövést is a fokokról rájuk nem tehetnének; hanem
forró fadgyuval s forró viznek fazakokkal nyakokba való ki-
hajgálásával s tüzes szerszámoknak is, a mi rosszul hozzátudná-
nak, nyakokba való kihányásokkal őket akadékozni dolgokban
elégge igyekezik vala. De a nagy erő és sokaság s a féle hadi
dolgokban, várívások módjában tanult, próbált emberek szor-
galmatosága, mind erőt veszen vala. És így a bástyák alá való
bemenetelre a külső sáncoztól fogva az egész árkon által, olly
szabados passust, menőhelyt csináltak vala, a földdel bebori-
tott kasok között, hogy mintegy boltozat alatt, bátran ki- s
bejárhatnának.

Hogy a kásamátáknak elrontások felette károsnak láttat-
nék, hogy azokat megcsináltathassák, rajta nagy szorgalmatos-
sággal igyekeznek vala. Ibrányi Mihály, ki többek között magát
minden oltalomra és ellenség ártalmára való dolgokban nagy
serénységgel és szorgalmatosággal viseli vala, ki Krakóba is a
Rákoczi fejedelem praesidiumával, népével, hogy a svéd general
mellett ben volt és experiált volna, egy olasz officér ifju legény-
nyel, ki most Erdélyből hozatott kevés német gyalog között
szolgálna, és már ezzel hetedik szállott várban, mondta, hogy
obsidiót, berekesztést szenvedett volna, egy igen nagy kapu-
forma alkotmányt fundáltak vala, mellynek kétfelől való oldala
fenyődeszkákkal megborittatván, belől a minemü üressége,
mintegy singnyi temérdekségü hézoksága az két deszkázás kö-

zött hagyatott, azt merőn gyártott báránybőrökkel s nagy sok vég szűrökkel merőn megduggatták, verették vala, olly igyekezettel, hogy azt a veres bástya kásamátáihoz kívül állíttathatnák, az lövőablakok helyeit is azon kiméretvén és kihagyatván. De hogy nagy sok emeléssel, feles ember munkájával kellene annak az ő helyére emelődni és helybe igazgattatni, s az ellenség miatt éjszakán is, nagy sok emberbeli kár nélkül végbevitethetni nem állíttathatnék, csak haszontalan munka lőtt volna; mindazáltal a kásamata lövőablaki gerendákból ugyan jó móddal kifaragtatván s nagy erős vas kapcsokkal erősen öszvefoglaltatván kitoldtatott és a ködmenes épület is a kőfalon belől semmi haszonnal oda állattatván, a kásamata erős földtöltéssel ugyan megújítatott és jól megcsináltatott vala; kívül is annak ablaki elől az kőfalnak nagy romlása vas lapátokkal széllyelhányattatván. De annak a sok báránybőrökkel, ködmönökkel, vég szűrökkel töltött stratagemának, hadi practicának, ott a hová felállítatott volna, semmi ususa, haszna az elintéztetett végre nem lehetett vala.

Az mint hogy annak is, hogy néhány sánczkasokat kenderkötelekkel mentül sűrűbben megfonyattatván, földdel ugy megtöltetnének, de az melly lövések az igen temérdek erős kőfalakat annyira megrontanák, az erős gerendákból öszvevonatott, vas kapcsokkal öszvefoglaltatott, földdel nagy temérdeken erősen megtöltetett sánczokat, annak erős gerendáit pozdorjánként szakgatná, szerénszerte hányná, semmivé tenné; és a melly sebes lövések a várfokokon, kőfalak szélin némelly helyeken való majd egy arasznyi temerdekségü lövőlyukas gerendát, noha az semmi olly nyil-fáktól belől nem szoríttatnék, hanem csak valami kevert mézszszel, a kőfal színén hosszára lefektetve odaragasztatni láttatnék: mindazáltal azt középben és ép helyen találván, helyébül a kőfal széliről nem leütné, hanem mintha furóval általfurták volna, az álgyugolyobis nagysága szerint lyukat ejtvén rajta, épen általmenne rajta: lágyabb materiából való eszközöket, mint a ködmön, kenderkötél, szür és béllés mi okon nem tehetne semmivé? akárki megítilheti.

A vár külső kapuja és Bethlen bástya között a külső várban a melly egy sor földházak volnának, mellyekben a viceporkolábok és némelly gyalog hadnagyok is lakni szoktak vala azokra a szt Péter hegyéről a lövések nagyon reájok szolgálván, benne meg nem maradhatnak vala. Hasonlóképen az fen való házakban is; és a megírt élés- vagy czajtház cserepes torony bástya és az aranyas bástya ellenében üszögében, bolto-

zati nélkül levő torony bástya köz kőfala mellett kívül levő istállók, ereszek alatt is, mint iraték, senki meg nem maradhatván, mind az viceporkolábok s több házak lakosi, cselédek, s istállók és ereszek alól is kik a pinczékre, s kik öreg czait-házba költöztek vala, mellynek sendelylyel való héjazata noha mindvégig mind a két torony között leverettetett volna, de nagy szárazság járván s különben is azon felül (főképen mig az öreg közép-gerendázatok az bástyákon való épületek szükségére leszedetni nem kezdetnének) két igen nagy mézszzel öntött, padimentomoztatott padlások levén (az élésházból is, az héjazatja leverésére nézve, mindenféle gabonának szerén-szerete kellett vala igen nagy munkával költöztetni) ugyan sok esőtől is olly állapotjában hogy meghatódnék, félelmes nem lehetne.

Történék azért hogy mindenféle álgyu- és puskapornak a várban elég nagy bősége volna. De az tisztviselők nem tudhatván az dolognak kimenetelét, hogy az utolsó szükségben ne kezdenének kétfelé kapni, kölyöket csináltattak vala és port töretni kezdettek, és némelly pattantusok javallásából olyanféle tüzes szerszámokat is, mellyekkel való élésnek módját ők is tudhatnák, csinálniok parancsoltak vala; kik a megirt cserepes torony alatt való belső czajt-házban (mellynek felső szegeletet nagyon megrontani mondók) munkálkodván, a viceporkolábok gondviseletlenségekből is akárkik csak nézni is jövéen menvén, az várat az engedelmes lágyság miatt magoknak is veszedelmekkel, igen megbecsülhetetlen nagy kár követte vala; melly azután nem sok napokkal következő derekas elveszésének s keresztyénség kezébül való kiesésének mintegy prodromusa, előljáró hopmestere lön.

Mert die 14. Augusti déleesti két óra tájban a goromba pattantusok (a mint a romlásban a külső öreg czait-házban is a félig megsültektől értethetett) a minemü port csináltak, azt próbálgatják; ugyanazon belső czait-házban ahol dolgoznának, a nagy sok tüzes szerszám, por, salétrom, kénkő, tüzes materiák között, mellyet ottben meggyujtván, annak szikrája talált egy hordó befedetlen por közibe esni, mellytül azonnal az egész azon czait-házbeli minden edényekbeli porok, számtalan tüzes szerszámok, gránátok nekigyuladván, az egész várnak rettenetes megrendésével, iszonyu dördüléssel, a földnek megrendülésével azon bástya, czait-háznak s azon felül való egy singnyi temérdekségü boltozatu élésháznak sűrű ablakos külső felét, a belső kőfalaktól fogva egész a földig csodálatos nagy romlással széllyelhánya s öszverontotta vala.

Melynek rettenetes zengését számtalan tüzes szerszámoknak, gránátoknak sűrű lövöldözését, dörgését egyelőször az ellenség mire vélni nem tudván, az egész tábor lova hátára felülvén, az jancsárság is a sánczbul mindenestül kifutott és félreállott vala. De azonközben látván hogy azon rettenetes tüztől a derék élés- és czajt-ház léczes szarufázatja, és annak szomszédságabeli egy kerékkal két kőre forgó igen mesterséges szárazmalom (mellynek kerekébe csak két ökrök vagy lovak köttetvén, csak azon egy helyben mintha elébb elébb mennének nyomdosván az nagy száraz kereket, alattok nagy sebbel megyen vala és egynehány rendbeli mesterséges kerekai által egyszersmind két követ külön külön való orsóin s száraz kerekain forgat vala) héjazata is meggyuladván, hogy azoknak oltásokat a mieinktől annyira meglepetni látnák, az czajt-háznak romlását eszekbe abból vették vala. És azonnal beállván helyekbe, míg az tüzet a szarufákon megszakasztanak s onnan alászaladoznának, lövések miatt is közel husz ember esett vala. De az Bethlen- és királyfia-bástyáján is a kik voltak, hogy a tábor felült volna látván, azonnal arra szolgáló szerszámokat rájuk igazgatván, seregenként arra a félre való visszajöveleekben úgy közikbe lövöldöztek vala, hogy míg imide amoda nyargalódnának, szaladnának, hihető nekik is talán duplán visszaadatnék az jancsároktul az tűz oltásában való kölcsön. Ez czajt-ház romlásábul a várbelieknek igen sok károk esett vala: első, az jó becsületes embereknek mint a városfőbirónak Takács Istvánnak, Szilágyi Péternek, viceporkolábnak, Kürti Jánosnak minden cselédjével, és mind férfiúi s asszonyi rendbül elegyesleg, nagyoknak, kicsinyeknek, kik azon boldogtalan órában mind a nagy hőség miatt, s mind magok mulatóságáért oda bemenni, gyülni nagy felesen találtak volna, egy szempillantásban való megemésztődések. Második, az pattantyúsoknak a kik majd jobbacskák és valamirevalók volnának ottveszések. Harmadik, jó néhány ácsembereknek is, kik a szarufák megett való tűznek megfogására felháltak vala, el-lövöldöztetések, kiknek csak a sánczok csinálásán óránként való ujitton ujitásán és egyéb szükséges munkákon mennyi dolgoknak, fáradságoknak kell vala lenni, akárki megitilheti. Negyedik kár, hogy noha még porból, az porházakban, igaz, elég levén, fogyatkozás nem volna, de sok pénzérő salétrom, kénkő és minden tüzes szerszámok, gránátok s azok csinálására való minden eszközök, spárgák, nagy sok mázsa kanót mind oda-veszett vala; úgy hogy az összeszakadozott épületeknek, ge-

rondáknak, kőnek felhányásával a kanótnak is valami részét diribben darabban nagy sok munkával kikeresgéltetni, szedegettetni kénszerítettének.

Melly nagy romlásban azoknak nyomoruságokat, kik a külső öreg czajt-házban az bástya ajtajához szálláson lenni közel találtak volna, nézni és látni siralmas vala. Mert a bástya ajtaján a rettenetes tűz kiütvén, az kiket derekasan érne, ott is sokakat, nagyokat, aprókat egy szempillantásban megemésztett vala; de az kiket a tűz sebessége olly derekasan nem érne is, némellyeknek hajok, szakálok elperzselődván s félig megsülvén, holt-elevenen volnának, s némellyeknek ruhájok rajtok meggyuladván, mig leszakgatják, huzzák, vonszák vala rólok, ugy elégnének, veszélnének, hogy csak simának, rínának és sok gyötrelmek után ki harmad napra, s ki egy hét mulva mulnának ki. De a belső czajt-házban a kik valának, odaemésztődnek, romlottak, borítottak vala, ugy hogy a kanót kedvéért felhányatván az romlás, a kikre közülök rá akadnának is, diribben darabban találatnék tagjok.

Az melly két bástyákat derekasan rontanak, lönek vala, és már az víz elvétele után cuniculusokat, pornak való lyukakat is alájok ásni kezdettek vala; mellyet a benvalók mindjárt eszkebe vevén, onnébelől is mindkét bástyán, a bástyák töltésit a lyukasztás irányában rájuk ásatni és lyukasztani kezdtek vala. És hogy látnák, a közkőfalon levő nagy törésen is ostromnak jöhetnének s jöni is akarnának, az közkőfalnak töltésén belől, az törésnek éjszakfelől való részén, melly sor kő istálló volna, annak háta megett elő az köz kőfal mellyékén, közönséges tetszésből, nagy mély árkot ásattak vala, mellynek földével az istállókat megtöltötték vala, olly igyekezettel, hogy az árokban tonnákkal port rakatván s az árkot felül holmi deszkákon, sövényeken felül beborítani, szinleni s árok szélin elő latorkert formájában való sánczokkal kezdtek vala azon árkot megkeríteni és a kőfalhoz foglalni; az istállókon felül pedig mozsarakat, kartácsokkal töltötteket állítani, ugy hogy ha elkészülhetne, az ellenségnek valóban nagy lúgkészítés leszen vala az főmosásra; inert mihelyt ostromnak jönnek vala a törésen belől, a karósánczok között nagyon meglepedvén, a sáncz miatt pedig a várba be nem üthetvén, a mozsarakkal is a kő istállóról valóban nagy károk lehet vala; annál inkább pedig a föld alá rejtendő tonna porok alattok felgyujtatván, valamennyien azon a törésen feljövén, azon karósánczoknak bevágásán akár mint munkálkodnának, ha néhány ezeren lesznek

vala is azok, egy szempillantásban rettenetes veszedelemmel a por miatt mind elvesznek vala.

Melly stratagema, hadi fortély és mesterség kétség nélkül az ellenség nagy romlásával véghez is megyen vala, mert már az árok is megásatott s az istállók is földdel megtöltettek vala, az sáncznak is minden karói elkészítettvén, fel is állatni kezdetett, és már csak két nap alatt is mindenestülfogva mind sánczával, porával, felül földdel való beborításával s az istállókra állítandó lövészerszámával igen jó alkalmatossággal el is készül vala; de azonban az áruló egy személy [oláh] gyalog éjszaka, egy kásamátában czirkáló levén, a kásamata ablakon kiszökött vala és az ostrom ellen való káros fortélyt s hasonlóképen hogy mind a két bástya alatt való lyukakra is rájok ásnának, az vezérnek megjelentette vala. Mellybül ez következik: az bástyák alatt való lyukakat elkészíttetni és az ostromot elpróbáltatni, annyival inkább sietnének.

Az mieink pedig mihelyt látnák a kásamátáknak s közfálnak is annyiravaló megrontatásokat s az árok vizének is elmenését, tartván hogy véletlen s főképen éjszaka ne kezdjenek rohanást tenni az igen nagy három töréseken, azonban hogy álló seregek is igen kicsiny volna, az népet az három bástyákról minden éjszakára az álló seregben az töréseken való vigyázásra lehozni kényszeríttetnek vala és azokkal együtt magok is a kapitány után való főemberek a töréseken strázsálni, ilyenkor az három igen nagy bástyákon mind kásamátáival is csak két tized is néha alig marad vala. Melly rendelés ha így lenni nem taláztatott volna, a népnek kevés volta miatt, a megértendő ostromon minden bizonynal be is jöhetnek vala. Noha pedig a kapitány a korcsmából való jövedelmet váltig nem kimélvén, mind a két bástyák alatt való lyukakra az bástyák töltési váltig ásatnának; de hogy a föld televény volna, ujobban ujobban beszakadozván, nagy sok munkát ad vala; azonban a kőfalak a kívül vájott lyukakra rájok nem lyukasztathattak vala.

Az ellenség a mieink igyekezetekről a megírt módon tudósíttatván, hogy azt megelőzhesse, a port ottan a bástyák alá berakatván, az egész jancsárságnak hogy az agák közül kiki az ő népével a kiadott rend szerint az ostromra készen lenne, megparancsoltatott vala. És ad diem 24. Augusti viradóra mihelyt az hajnal világosodása lenni kezdett volna, a port mindkét bástyák alatt egyszersmind felgyujtatván, rettenetes dördüléssel, rendüléssel az egész várnak s földnek zendülésével az

bástyák felhánytattának, úgy hogy a veres bástya kőfalában hosszára mintegy tizölnyi az föld szineig az árokba kivettetnék, földtöltésének is kásamátája arányában egy darab helyen egy embermagasságnyi darabja alig maradván fen, a földnek nagyobb része pedig a pornak rettenetes erejébül a legmagasabb épületek felett az éltető égbe ragdatván s széllyel mintegy eső módjára szórattatott vala, úgy hogy egy embermagasságnyi faragott követ a harmadik bástyára, a Bethlen-bástyájára vetne által. Az aranyos bástyának is pedig kőfala egynehány ölnyi szélességüven nagyon kihalasztván és szakasztván, annak is törésén ostromnak mehetnének, és így immár a várra öt helyen való törés és rés s kapu nyitattott vala.

Az jancsárság az bástyáknak felhánytattásokat készen várván, azon bástyák törésein és azon a félen a köz kőfal törésén is harmadik helyen rettenetes sivalkodással, az egész háromfelől levő táborokon sűrű «Allah Allah» kiáltásokkal ostromnak rohanának; de hogy mindkét bástyákon a mi kevés erő s állósereg is az mi volna, azon éjszaka is mind készen jelen a töréseken virasztott volna, azonnal a mieink is Jesus idvezitőnk szent nevének segítségül való hívásával ellenek támadtak vala, úgy hogy noha hirtelenében a bástyák törésin zászlók is hoztatnának be a várba, de azokba is benyerettetvén, török fejek is vétettek vala. Melly ostromlás és a várbeliek ellen való kemény viadal olyan reggeli avagy inkább hajnali, világosodni kezdett időtől fogva, mintegy kilencz órakerig tartott vala, úgy hogy az ellenség egynehányszor ujton ujtaná és segiténé a népet, mindenszer újabb sivalkodással, Allah Allah kiáltással jöven a mieink ellen, s a mieink is mindannyiszor nekiek való sivalkodással, Jesus Jesus méltóságos nevének segítségül való hívásával, sűrű lövöldözésekkel, olvasztott forró faggyunak, viznek szemközben való rájok öntözésével nagy keménységgel és bátorsággal fogadják és viselik vala őket. És hogy a fejrénep is ránódittatván, a czait-ház törésébül a veres bástya romlása ellenében azt ott csak közel érvén, a hajgáló követ nagy serénységgel hordanák és sűrűséggel hajgáltatnák arczczal rájok; az aranyas bástyán is hasonlóképen, minekutána elsőben is az gerendákból kitoldoztatott és megnyitattott kásamátáról köz-kőfalon levő törésre rohant sokaságba kartácsokkal, szakadékokkal való lövések miatt nem kevesen elveszvéen, nagy sok kárral hátraállának és szaladnának; végre mind az két bástya törésén annyi időök alatt rajtok esett sok kárt megsajnálják, sokallák s unák és így mindhárom helyen isten

engedelmébül nem kevés kárral visszatérni s hátat adni kényszerítették vala.

Ez töréseken való ostromlás és viadal alatt a piaczfelől is nagy sok nép rohanván az kapu eleibe, az csonkabástya alá egynehány lajtorját is vittek vala; de hogy a bástyának törése nem volna s a lajtorját az árok fenekérül az magos kőfal oldalán fel csak félignyire is alig érhetnének; azonban a kapitány lova hátán mindenfelé nyargalódván és a töréseken való népet is mind együtt s mind másutt az több bástyákról ezenel érkező segítséggel biztatván, ezeket is a Bethlen- és csonkaku felett való kevés nép maradékjával mind álgyukból s mind kézi puskákból váltig meglövöldözteté. De főképen kövekkel az asszonynépekkel is az árokba valóban őket meghajgáltatta vala, úgy hogy isten kegyelmébül onnan is nem kevés károkkal megtérni kényszerítették. De ha az napon a várban valamivel nagyobb erő lehetne, bárcsak annyiban, hogy a kásamáták lehetnek vala mindenütt készen, elegendő emberrel, pattanyusokkal, bizonyára akkor nap egynehány ezer emberbeli károkkal ejtethetik vala az ellenség. De az kevés erőnek annyi helyen való törésekre és ostromok ellen fordíthatni kellettén, azalatt im három nagy bástyáknak az oltalmazó néptül meg kellett fosztatniok s az kásamátáknak is üresen állaniok.

Isten segítségével az ostromlás alatt az asszonyi fehérség is nem keveset segített vala, az kik férfiaknál nagyobb számmal állíttatván lenni (hogy a férfiak már naponként nagyobb számmal elhullottak volna), az belső kőfalak romlásiról nemcsak minden törésekhez igen nagy szorgalmatossággal hordanák az hajgálni való köveket, hanem az erősei ki az ellenségre is szüntelenül nagy sűrűséggel szórna, hajgálna; némellyek pedig a forró fagyut és vizet bizonyos edényekben a katlanokról nagy serénységgel hordják és nyakokba s szemközbe való hajgálásra a férfiak kezébe szolgáltatni gyorsalkodnak vala. És valamennyiszor az ellenség az egymás segítésében Allah Allah kiáltással a mieink ellen nagy sivalkodással jön: ők is ottben hasonló móddal mindannyiszor a Jesus nevének segítségül való hívásával valahol kik volnának benne a férfiakkal együtt sivalkodnának s magok között is egymást biztatván, nagy teli torokkal kiáltanának. Azonban pedig olly bátorsággal volnának, hogy a lábok alatt fetregő elhullott testektül, azokat által s meg általhágdosván, mintha mind éltig ollyan állapotban forgottak és éltek volna, semmit nem irtóznának.

Isten kegyelmességébül az ellenség az ostromrul hátra-

állván, a népnek valameddig való pihenése s ugyanazon helyben étellel, itallal való megerősítése után, hová az czipókenyér szakasztókkal s az bor csebrekkel hordatik vala, ottan a törések foldozásához fognak vala s azon nap és éjszaka elég dolgok is lett rajta. De az aranyas bástya törése, hogy a kőfal igen temérdek levén, az pornak sebessége csak mintegy felét szakasztotta volna ki, hogy fel ne mehetnének rajta, ugy be nem csinálathatik vala; ugy hogy az a dolog azon bástyán levőknek elég nyughatatlankodtatásokra volna, mert ottan-ottan csak négy s öt jancsár is a nagy temérdek fal törése közé általútvén, rájok nagyon belövöldöznek vala. És noha a kitoldott kásamatáról eléggé lesik, vigyázzák vala őket s lönek vala is hozzájuk, de mihelyt a törés közé szaladhatnának, hogy ollyankor a sánczból is őket a mieink ellen nagyon oltalmaznák, sem felül sem a kásamatáról nekik nem árthatnak; azonban pedig ismét helyekre, ároksánczokba csak nagy hirtelen visszaszaladnak vala. Az veres bástyán azért egy vigyázó csak azért s arra állattatott vala, a ki mihelyt látná rájok való indulásokat, azonnal egy lobogós kopját keményen megráz vala, melly jegyre az aranyas bástyán levők is nagyon vigyáztatván, mihelyt azon kopját rázattatni látnák, hogy most rajtok volnának, azonnal tudják vala.

Melly egész obsidio, beszorulás alatt való éjjeli nappali vigyázások, gondviselések, építések és rendelések dolgaiban a több becsületes hazafiai között nem kevés szorgalmatosságát mutatta vala vajai Jbrányi Mihályt, ki éjszakákon is rendre gyakrabban nagy serénységgel rendrül rendre járván a bástyákat, kásamatákat, nagy emberséggel inti vala az vitézlő népet tisztékben hiven való eljárásra; ki az bástyák felhányattatásakor is az állóseregben jelenlenni tanáltatván, azonnal egy pallossal előlmenvén, a népet nagy bátoritással az ellenségnek neki-vitte vala s maga is, pallosával nagyon emberkedvén, mindeneknek jó példát mutatott vala. És azon beütésében az ellenség hátra is nyomattatott vala, felesen elhullván az ellenségben s zászló is nyeretttvén be tölök. De az egész várbelieknek nagy szomorúságokra s károkra esett vala, hogy azon ellenség ellen való rohanásban fején lövés által megsebesítették s az ellenség elől vissza holt-elevenen ragadtatván, azon ostrom alatt az életből hazája, édes nemzete dicsiretesen való szolgálatja mellett ekképen a boldogságos életre által is költöznek.

Az kapitány mellé rendeltetett több becsületes emberek is a mi kevesen ottben maradhattak vala, ki együtt ki másutt

a népet igazgatják s bátorítják vala. Rácz János Szalárdi János-sal a veres bástya és a kőfal törése mellett levők, és a kitoldott kásamátáról való lövéseket is szorgalmaztatják, mellyről a kőfal törésére rohant ellenség nem kevés kárral vissza is fordított és térített vala, midőn a felül kézi puskákból s főképen azon kásamátáról a sűrűség más szakadéknak, kártácsoknak álgyukból való rájok szórását nem állhatnák. Kik közül amaz, noha jó időtől fogva betegesül volna, de pánczélijában, sisakjában felöltözve levén, hogy kívül az ellenség mind környös környül nagy sűrű nyilakat is lövöldezne be a várba, némellyiknek hegyes szigonyos vasára kénkőves égő meggyújtott materiát tekergetvén s némelyeket hihető meg is mérgesítvén (minemü nyilak az ostrom után egynehány nagy markokkal szedettek volna fel környös-körül a külső várban és bástyákon) egy szigonyos vasas nyil a mint a levegőégből alájőne szintén a jobb mellébe esett vala; melly noha akkor halálosnak nem látszanék, de hogy vére nagyon megindulna, annak megállására, bekötésére szállására menni kényszerített vala. Ez pedig lábaival noha gyenge erővel volna, mindazáltal a népnek bátorításától, dolgoknak igazgatásától nem szünik vala.

És hogy a naponként s csaknem éjjeli nappali mindenkori szörnyü lövés, ostromlás, viadal miatt a mieink fegyverfoghatójának csak harmada is meg nem maradhatott volna, annak tulajdonittatik vala, hogy a nyilvasak, golyóbisok, mellyekkel belövöldöznének, megmérgesítetteknek állittatnának, holott sokakon csak olly kicsiny sebek esvén, halálos voltokat csak nem is gondolják vala; de azonban csak nekitüzesedvén, dagadozván s azon tüzesség elterjedvén a szegény sebeseken, csak nagy hamar megfojthatnak vala. Járulván az is ehez, hogy a várason, a kik jobb borbélyok valának, azoknak némellyike még jóidején a városról elébbállott volna s az kik ott maradtak volt is, semmi készségek, készületek nem levén, csak vesztegettetnének a szegény sebesek tőlök.

Az elhullottak közül pedig nevezetesebbek ezek valának: Jbrányi Mihály, mint iraték az ostromon; Szentandrászi Zsigmond, borosjeneiek Szentandrásiakféle, jó becsületes szolgálatra való ifju legény; Horvát Tamás, kővári porkoláb, ezek még az ostrom előtt, mindenik lövés miatt s az veres bástyán; Tyukodi László, ki Rákoczi fejedelem konyhamestere volt, az aranyas bástyán az ostromkor álgyulövessel elszakgattatott; Takács Jstván városi bíró; Kürti János viceporkoláb; Szilágyi Péter, szentmiklósi utcza; Hegyesi János, vizutczai; Tinodi

Péter velenceutczai emberséges hadnagyok. Továbbá Leszniczki Péter kozák kapitány, jeles, jó, bátorszívű férfiú, jó magyar is. Az olasz jeles ifju legény, ki ezzel hetedszeri obsidióban mondta hogy forgott és szép experientiával is bir vala; Kovács Ferencz, veres bástyai; Mancsúl Jstván, királyfiabástyai gyaloghadnagyok; Almási Dávid az oskolabeli deák ifjak hadnagyok, jeles jó ifju legény ki az ostromkor török fejet is vett, Martonfalvi ugyan deák ifju legény és többek nagy sokak, kik az ostromon, s kik az előtt naponként elhullottak vala.

Rácz János is, noha mint iraték betegeskedett ugyan, de hihető hogy ugyan az ostromkor esett seb miatt, a kijövetel után die 3a Augusti Debreczenben nagy tisztességgel temettetett vala. Török Jstvánnak is, ottvaló jó egy külső szolgálatra való nemes embernek, ki alá a veres bástyán a fizetett száz számu szabadlegények gondviselése bizatott vala, csak a nyaka bőre alatt menvén el a golyóbis; Ravazdi György és András sebesen jövéen ki, ugyan Debreczenben megholtak vala. Közönséges emberek pedig sebesek a kijövetel után sokak; Boldai Gergelynél és Boldog Gábornál több, hogy meggyógyult sebtől, nem tudhatik.

De az ellenségnek sem esett vér nélkül a győzedelem, mert a mint magok közül való nagy rendektül hallatott, alatta háromezernél több veszett el; nagy uri emberek is, mint a főjancsár Haszon aga álgyulövessel, maga Aly passa mellett elszakgattott; a vezér cancellarius és többek. De micsoda ez olyan erősség alatt, mint Várad? holott a mint mindenféle tüzes szerszámokkal muniáltatva, éléssel is megrakatva volna, jó czajbert, pattanyus, elegendő vitézlő nép leszen vala benne, ámhogy ugyan kívül segítsége nem volna is, de mig hozzájuthatnának, huszonötezer embernek fogát is ott kellett hagyni.

Az ostrom és viadal után az ellenség elméjét ujabb stratagemára, hadi fortélyra fordítván, ottan az egész táborokon levő parasztságot számtalan szekerekkel mind az erdőre hajtata (ugy hogy a várbeli köznép a tábornak megindulását s a vár alól való elmenetelit alitná) és számtalan mintegy kurta kévék formájába kötözött vesszőt és holmi aszu, reves törzsököket, tőkéket hordatott vala, s azokból földdel elegy a veres bástya törése irányában egy igen nagy halmot az árok szélin indítani kezdett vala, mellynek magassága a bástyának magasságával egyenlő volna, ugy hogy a halomnak föld és materia közé foglalván be magokat a munkálkodó emberek, kik lapátokkal,

vasvillákkal éjjel nappal szüntelenül csak hánynák elébb elébb a földet és csomolyék vesszőket, az igen nagy halom azon nagy magossággal olly szaporán hozatnék, hogy már vele csak harmad nap alatt is a bástyához érkezhetni állittathatnának; már pedig hogy lövéssel is a várbeliektől akadékozhatnék semmi mód benne nem is vala, mert az aranyas bástya kásamátájáru s azon felül való szegeletrül is azoknak nagy romlások miatt semmit sem löhetni vala; szakállasokkal pedig s annál inkább apróbb puskákkal azon igen nagy töltésre löni haszontalan vala; de ugyis nem löhetni vala, mert a jancsárookban az ostromon hogy sok kár esett volna, a boszúra olly igen nekidühödtek vala, az árok szélin való ároksánczokbul a fokokon levő lövőhelyekre annyira figyelmeznének, rá irányzanának, hogy csak valami mozdulást sajdithatnának is akármilyen helyeken is a bástyákon, ottan az olly helyekre tiz tizenkét jancsárpuska sül vala.

Az aranyas bástya törésén pedig a rájok csatázástól hol nyilakkal s hol jancsárpuskákkal való belövéstől nem szünnék vala; mindkét bástyák alyán is pedig ujobban ásattatni, vajatatni kezdettek vala, és így a nagy erős és számos ellenség dolgában s szándékában csak nagy szorgalmatossággal előmenni akadályoztathatás nélkül láttatik vala.

Ellenben a kapitány a mellette valókkal látván hogy a mieinknek számok mind, főképen az ostromon, de azelőtt is a naponként való szörnyű lövésekkel lett ellenkezésekben igen elhullottak, kevesedtek, sebesedtek volna; annyira hogy már fegyverfoghatók csak háromszázan is alig volnának, azok is pedig annyira elkedvetlenedtek, bágyadtak volna, hogy akármilyen kényszerítéssel, intéssel, büntetéssel, fizetéssel is semmi munkára nem vétethetnének, kényszerítettethetnének: az veres bástyán, a törés befoldásának alsó részétül s kásamata belső szegletitől fogva kezdtek vala egy nagy sánczot a bástya délről való közepe irányában felvitetni, azt lövészerszámokkal akarván erősíteni, az ujobban leendő felvettetése és halomról jöhető ostrom ellen; de az is a nagy tikkadtság, unatkozás miatt végbe nem vitethetett vala. Ez okon csak azt gondolhatnák, mihelyt az halom elérkeznék, avagy az bástyákat is ujobban felvettetnék, azonnal erővel is bejönének s magokon is a vezér fenyegetőzése végbe menne s a benlevő sok ártatlan lelkek is mindenestül rabságra esnének.

Mert noha a segítséget is valóban várnák, s emlegetnék, de a felől is semmit nem hallhatnak s ugyan nem is remélhetnek vala; holott az ostrom előtt két ifju legény: Kozár Bol-

dizsár, Mancsúl Mihály, kapitány és az utána valók hírével egyik kásamátán kimenvén, egy jancsárt bekaptak, hurczoltak vala, ki azt vallja vala: sohonna a vezérnek semmi tartása nem volna, mert a német táborról nála ugyan nagyrendbeli követ volna, de olyan követséggel (mellyet a vezér jancsárok biztatására, velek is közönségesen közlött vala) csak romai császár birodalmára, hatalmas császár vitézinek lovok lábai ki ne hájjanak, az őfelsége hadaitól semmi bántások nem lenne; melly követet a szerdár, hogy nagy méltóságosan látott s nagyon megajándékozva is bocsátott volna.

Ezek így levén és már a külső segítséghez is semmi reménységek nem lehetvén, die 27-a Augusti, a megszállásnak negyvenhatodik napján, hogy immár a jancsárok is, mint azelőtt, leveleket is ki nem vennék, hanem mind törököl, magyaról őket rut szitkokkal szidalmazták, az veres zászlókat a toronyról s Szejdi passa hitlevelét is bevétették s fejér zászlót tetetvén ki, az lövést az egész várban megszüntették; az fejér zászló mihelyt kitétték, hogy a lövés is megszűnni hallatnék azonnal egy magyaról tudó urember bekiálta a vár kapuja felől: küldenének bizonyos főembereket ki a hatalmas vezérhez, s imhol mindjárt önsza is bizonyos urembereket bocsátna zálogól be a várba. De arra egyebet nem cselekedének, hanem a megirt levéllel, mellyet a jancsárok ki nem vettek vala, egy Barmos Miklós nevű ifju nemes embertül a vár eleibe kiküldvén, azt nagy sietséggel a vezérhez kísértették vala.

Az vezér már a nagy konczot, mellyet olly régen kívánának illy öröleg látván, a tolmács által még távolról: megadnák-e a várat, avagy az ostromot mégis egyszer elvárni akarnák? mellyel; minden bizonnyal harmad napra rájok kellene várniok, kérdeztetni kezdette vala. Amaz feleletiben, hogy a levélben minden megiratott volna, csak arra mutat vala. De a levélnek értelmét is hogy megtolmácsoltassék csak alig várhatja vala: mellyben ugyan csak hogy a fegyver megszüntésék mindkét részről s kivől is bizonyos főemberek be a várba s onnan is ki a vezérhez bocsáttatván a tractában jelenlenni engedtetvén, a vár megadattatása dolgában végeznének. Kérdette azt is a vezér: volnának-e négyezeren a várbeliek? Amaz is bizonyítja s felelt, noha mind eleitől fogva is minden lelkekkel öszve annyian nem volnának.

Az lövés azonnal megszünteték és a zálog török urak is már az új bástya kásamátájában őrizet alatt valának s az ország s fejedelem s közönséges szabadság s magok privatumok szaba-

dulasokra nézendő punctumokat, kívánságokat szinte irni kezdék vala, hogy a vár árkától közelebb való sánczból álguból egy nagy lövés esnék, melly a kapitány ebédlőházának héjára bejövén (a hová azelőtt a golyóbis annyi szörnyű lövés között be nem járt volna), szinte az asztal felett ütne fel egy deszkát s tapasznak pora és darabjai rútol meg lepnék az írásban munkálkodókat; azonnal futtatván a zálog törökökhöz: miért kellene annak mégis lenni? azok is vissza-izenék a jancsár agára, mindjárt kiizentek volna: utolsó lövések ez lött vala.

Tisza István, hogy portán is lakott volna a váradi harminczadossal, Kanisai Andrással, hogy az törököl is jól tudna, és nehány-magával az írásba vött punctumokkal kiküldetett vala, mellyben hogy az ötszázezer tallér summának is leengedése s a Barcsai Ákos személye is, hogy a tractában jelenlenne, befoglaltatva volna, csak megtolmácsoltaték: a kettő közül egyik is meg nem engedtetnék, hanem a többit (azokat kihagyva,) iratnák le s mindenekben jó válaszok lenne.

Azonban hogy még azokat irnák is, rettentésül siettetnék, párt sem maraszthattak vala magoknál benne, s imezből is pedig a törököl való assecuratoriát a több czikkelyi és tartása szerint a vezér nagyobb sietségért mindjárt azalatt is iratni parancsolta vala; és így a várbeliek ismét ujabb conceptusból való kívánságokat irni kényszerítették vala. De csodálatos, a mint annak is megiratása szorgalmaztatnék általok, mellynek egyéb oka nem tulajdonittathaték, hanem hogy azzal is dolgokba confusiot szerezhessenek, ne tudhatnák jó móddal és hasznosan előadni és megírni kívánságokat; mellyhez járulhatott ez is: a vezér azért szorgalmatoskodhatott, amaz szerencsés napjok, mellyről odafel, Jenő megszállásában emlékezénk, talán szinte az nap volna; de ezek fölött a nagy kívánság is oka lehet vala, hogy ez méltósága nevedésére tartó, az egész török nemzettől régen kívánt nagy dolgot hogy elkapathná, alig hihetné. Barcsai Ákost pedig admittálni, jelenlenni engedni, és csak hogy hírével is legyen, semmiképen nem engedte vala.

Ekképen a másodsor kiküldött punctumok, kívánságok után czimervonása s pecsételése után, magyaról illy választ iratott vala: Hogy valamit kívántak volna (t. i. azon czikkelekbe foglaltatott írásokban) mindenek megengedetnek s jószágok is kezekbe maradt volna, csakhogy öbennek is valami csalárdság ne talátnék; kegyelmességébül kétszáz szekér is rendeltetnék, csakhogy holnap a várból ki kellene menniek s

az törésekre, hogy a mieinket oltalmaznák, egy egy jancsár agát állattatni parancsolna.

Az kívánságok pedig főképen ezek valának: hogy az egy Várad várán és annak jószágin kívül semminemű több várak, kastélyok el nem foglaltatnának s nem is kívántatnának. Mivel immár Váradal, Borosjenővel, Lugassal, Káránsebessel az szegény országtól annyi darab föld elfoglaltatott s az ország is elraboltatott, pusztítottatott volna, a szegény ország mellett a vezér törekednék. Az adó szállittatnék alább; immár tovább ne bántassék állapotjában; törvényében megtartassék, a fejedelem-állapot is a szerint állapotában. Hogy jószágok birásában az erdélyi canonok, törvények szerint megtartatnának. Hogy elmenetelekre elegendő idő adatnék, három vagy négy nap, elegendő szekereket is parancsolván ő nsága adatni minden javok, élések alá. Minden hozzájuk tartozó fegyverekkel, javokkal, békével minden kár nélkül bocsáttatnának. Az kimenetelben semmi gyalázzattal, kisebbséggel ne illetetnének, és hogy minden kár nélkül bátorságos állapottal el is késértetnének.

Az vezér hitlevele pedig, hogy a mint iraték, az elsőszeri kiküldött kívánságok cikkelyébül iratott volna, ez is hozzáadatott vala : minden kívánságok megengedetett s valaki hová közülök menni akarna, passák, bégek rendeltetvén melléjek, minden javokkal kár és bántás nélkül elkésértetnének. Az oskolához, sz. egyházhoz tartozó minden dolgok, könyvek, minden eszközök (mellyeken typographia s a végeződésben levő bibliai exemplárok, ahoz tartozó sok tallér érő papiros, harangok, oskolához tartozó jószág, malom, s káptalanbeli minden könyvek s levelek értetnek vala, az első punctumok között azok levén kívánságok között feltétetve) kezekhez adatván szabadosan birassanak. És hogy ennekutána is hatalmas császárnak valami igazságos dolgokba supplicálnának az vezér is törekednék s meg is adatnék. Ezeken az élő istenre, Mahomet hitire, császár boldog fejére esküvő, pecsétivel, keze írásával erősített hitlevelét adta volna.

Ez szerint a hitlevél mind magyaról, törököl behozatván, noha elég hibát látnának benne, de abban módjokat nem látván, hogy utolsó veszedelmek nélkül tovább magokat opponálhassák, ellenségesen viselhessék, engedniek kellett vala. Az vezér pedig kívánván a kapitánynak kimenetelét, néhány magával kiment vala, kik megkaftányoztatván, szóval is az lön a válasz: holnap ki kellene menniek. Azok nagyon állatván akadályól lenni, hogy hid nélkül minden javokkal, szekerekkel

ki nem mehetnének, azonban az ország levelei a melly házban tartattak, azokat és könyvnyomtatáshoz való eszközöket is olly hirtelen kiköltöztethetni lehetetlen volna; az vezér hogy akkor következő éjszaka megcsináltatná ő a hidat, azokat a két boltokat pedig elpeccsételtetvén, ha mik azokban maradnának ezután is onnan kiszállíttatni meglehetne, azt felelte és meg is ígérte vala. Ez szóval való biztatás pedig s hidnak is olly hirtelen való csináltatásának ígéreti, mind csak arra való vala, mint inkább minden javok mellől miképen a várbeliek kitudattathassanak és azok a jancsárságnak torkokba juttathassanak.

Az vezér ez szóval való biztatásának nagyon hitelt adván, az kiknek ben szekerek volna, azokra és kocsiokra erősen rakodnak vala, állítván, hogy mindenekben az ígélet és hitlevél szerént lenne a dolog. Die 28-a Augusti virradóra nagyon várak, ha csinálnák éjszaka a hidat; de abban semmi sem tölt vala, fáit, czövekeiket akkor keresték vala imittamott szerénszerte a városon. Reggel ottan kiizenvén a vezérnek, a hid csinálásához még sem kezdtek vala s a hid ugy el sem készülhetne hogy az nap rajta kimehetnének. De arra csak azt izente vala: ezennel meg kellene lenni.

Az hid csináltatásához s kapu nyittatásához fogatván, az alatt a várat a prédára áhítózó jancsárok a töréseken ugy meglepték vala, a mieink közöttök szemeit is alig pillanthatnák, az hol mit kaphatnának mind ételt s bort, fegyvereket húznak, vonsznak, ragadoznak vala.

Az hid mintegy két óra tájban délután elérkezvén s készülvén, ugy hogy az igák, gerendák s azokon felül holmi hitvány sövények, deszkák hányatván által, és a kapu is kinyittatván, ottan a nép kimenni, sietni nagyon kényszerítették vala: kinek hordozkodására mindenestül két óráig való idő alig engedtetett és hihető azért hogy a nép azzal is inkább kiijesztethetnék. Az kapitány karjainál fogva kétfelől fogattatván, a várból jancsárok által kikésérteték, ugy hogy mindenek azt gondolhatnák, fővételre vitetnék, s szabadon veszedelemtől tarthatván nagyon megijjedkeznének, sokak nagyobb részből mindeneket ott hagyván, hogy csak a rajtok valóban is hovahamarább közülök kijöhetnének alig hiszik vala. Emlékezetben forogván a gyulaiaknak 1566-ban esett szomorú példájok, kiknek is hitelt adott vezér Petarff passa, de a várból kijöván, azonnal környülvétvén, a kik közülök a rétségre nem szaladhatnának, mind levágattak volt. Az kapitány Kerecsényi László portára küldet-

vén, Szelim császár, a Szulimán fia előtt, addig vádolták a török rabokon való kegyetlenséggel, kinek orrát ajakastul, kinek fülét mint s hogy metéltette volna, hogy a panaszlóknak kezekbe adatván, azok egy hordóba rekeszték, melly hordó oldalába sűrűsleges vas szeget veretvén, egy nagy meredek hegy tetejéről mind hordóstól alá úgy taszított vala; és így a Petarff passa hitlevele néki nem használhatott vala.

Ekképen a kevés nép a várbul kiijesztetvén s üzetvén, az szerdár hogy bele mehessen, az ő módjok szerént nagy sok babonás cultusokat tétethessen, alig hiszi vala; csúfoltatván a keresztyének tőlök, az régi királyok s főképen a László király nagy mesterséggel öntetett lovasképeit a magyarok bálványi isteninek nevezik és mutogatják vala. Mellyekről és azon várbeli nagy alkalmatosságról, o hogy a szegény hazának olly utolsó nagy szükségében az ő idejében annak is a véghelynek megmaradására senki nem tudott volt elmélkedni. Aligha a nyomoruságából való szabadulásának alkalmatossága fel nem taláthatatik vala. De már az késő levén, jobb nekem is azt immár abbanhagynom.

Azon következő éjszaka a jancsárok a prédálásnak esvén, valahol mi helyek, rekeszek, boltok, pinczék volnának, mind felverték s mindent felpredáltak vala, az egy bolton kívül, mellyben a typographia, ahoz tartozó eszközök és bibliai félnyomtatásban való exemplárok valának, mellyet is még tőlök a vezér nagy nehezen marasztathatott és oltalmaztathatott vala.

És így ez nevezetes fő-végház is, a kereszténységnek egyik főbástyája, midőn 1598-beli megszálláskor, akkor is török császárral majd hasonló formában való kardoskodásban el nem foglaltathatott volna, imez mostani ujjvonásban, azon megszállás után hatvan kettődik esztendőben, szegény nemzetünk-től így vesze el, minemü nagy darab földdel, Erdélynek, Magyarországnak inegböcsülhetetlen kárával, akárki megtilheti csak abból is, hogy immár Erdély mintegy kertben bekerítettett, a holdolás a Tiszáig, Szamosig vagyon, és a török birodalom Erdélyt Váradból megelőzvé, kicsiny héja, hogy birodalmok Lengyelországra (a mind is csak két vagy három várak levén még előtte) által nem szakaszatnék.

A szomszédságbeli vármegyék, urak, főrendek, nemesek, holdolatlan városok, a kik a szomszéd háza falának égését semminek tartván, az váradiaknak a segítségküldés felől való irásokat, reménkedéseket s az ő nagy romlásokat, a megirt módon való veszékeléseket csak contemnálták megvetették vala. Adná

bár az uristen, ne kezdenének megemlékezni akkori protestálódással való írásokról, szomoru jövendölésekről! De bizonyára igen félő csak eddig is, aligha sokak, még annyi rendek közül is, a kik a melly nyugodalmas szép lakóhelyekben azelőtt csendesen, frisen, uri módon nyugodni szoktak volt, csak már is néha néha úgy megszalasztatnak, a Tiszát nyakokba magok is alig vehetnék, gyakor sohajtásokkal eszекbe venni ne kezdjék; magoknak is ott sokat szolgáltak és használtak volna, a hol néhány számu hazája, nemzete javára igyekező váradi nemességnek a beszorult váradi kevés lakosokkal és fizetett néppel együtt Várad vára oltalmára segítséggel lesznek vala. Mellyet bizonyára nem nagy fogyatkozásokkal meg is cselekedhetnek vala. Ugyanis főképen az uraknak kinek kinek értéke szerint csak maga jószágából is tiz husz fegyveres embert beleküldeni vallyon mit teszen vala? Ő felségének is romai császárnak s magyarországi főtiszteknek s az országnak is vallyon abból micsoda injuriája, bosszuja, kára következhetik vala? Vallyon inkább egész Magyarországnak s a kereszténységnek is (ha azon helynek lakosi evangéliumi igaz vallásokért, a gonosz világ előtt gyűlölségesek volnának is), annak megtaltalmazása nem javára szolgál vala-e?

Az kevés beszorult nép ha megtarthatja vala, azzal a mint magoknak is, de az egész Tiszáig való darab földet is nem sokat segíthették volna e? De egy kevés számu fegyverfogható népnek egy olyan nagy derék várat, török császárnak derekas olyan nagy ereje ellen megtartani avagy nem lehetetlen vala-e? Holott a mennyi fegyverfogható ember volna s bele mehetett volna proportionaliter, a várnak nagyságához képest, olyan derék ellenség ellen csak az tiz kásamátáihoz is sok nem lett volna. Kik mindazáltal annyi ideig való szorulás alatt véghez mennyi éjjeli nappali munkát, nyughatatlanságot vittek vala, csak ebből is megítélheti az, a ki látta az 1658-ban a tatárok érkezése előtt a várasbol be a várba minemü rakás gerendafák hordattak volna; mostani ujjabb készületben az szerint. Ezen kívül a vár hidjának öreg gerendái, igái, faragott hidlásfái mind beszedetvén ezek a bástyákról, a sánczbeli ellenséggel az öreg lövészerszámokkal egymásellen való tusakodásban, viadalban mind felmiveltettek volna, úgy hogy ha nappal egy rendbeli valamelly lövészerszámmal a sánczok gerendái elszakgattatnának, azok helyébe éjszaka még ujjabbak ujjabbak állittatnak vala, s a fejr és apró néppel hatalmasan megtöltetnek vala; melly munkára a sok gerendafák mind felégettet-

vén s műveltetvén, már utoljára az öreg élés- és czait-ház közti nagy temérdek gerendázatu padlásnak gerendájára szorulnának s azokat is a nagy hosszú épületnek feléig, ha nem tovább, azon szükségekre lefűrészeltetni és szedettetni kényszerítették volna.

Az Magyarország siralmas romlásirul való krónikák tartják hogy Sziget vára is, 1566-ban, főképen a miatt veszett volna, hogy noha abban is mind élés, mindenféle munitiók nagy bővséggel lettek volna, de a helynek proportioja, illendősége és szüksége szerint oltalmazó nép benne nem lett volna, ugy a mint illenék, az ostromokon való csatázás alatt egyik rendbeliek a másik rendbelieket jó alkalmatossággal segíthetnék, s a kik elesnének azok helyekbe mások állittathatnának; az kétezer fegyverfoghatóknak számát ott is nem igen haladván meg: azonban Szulimán török császár néhány százezer néppel levén alatta. Melly fogyatkozásról a hol illett, a benne való gondviselők noha eléggé szorgalmatoskodnának, de annak is a főhelynek nagy romlásával esett vala, hogy a miatt fogyatkozása esett volna.

Váradban is most, ha csak négyezer ember fegyverfogható leszen vala is, jó czajbertokkal, pattanyusokkal, a mint mindenképen muniáltatva volna, bizonyára ha kívül meg nem segítették is, de heverhet vala az ellenség addig alatta, a mig hozzájuthatott volna. De megköszönheti a kereszténység s Magyarország és a szegény haza azoknak, a kik illy veszedelmes állapotban az szegény országra való gyűlölségből, többire pusztán farkas kaszára hagyván s csinálván magok után, a kész praesidiumot kivinnék belőle; holott ha a gyűlölségtől nem viseltetnének, avagy nem találhatják vala-e fel a mlsgs fejedelemasszony ifjabb Rákoczi Györgyné mellett modját, maga ottkin való várai fogyatkozása nélkül is a fejedelem késérésére nézve, ha ott nem hagyhatnák is, de Ecsedből, az ország fizetésére, a várba visszabocsáttathatják vala, ilyen rászakadólag való romlását látván az véghelynek?

Eleitől fogva pedig a külső politiában az országokban, ugy tetszik, derék mesterség az lehetett volna, a hol az országok várat tartani akartak volna, azok minden alkalmatosságira nézve, főképen a végekben levők, avagy csak ugy megerősíthettek, hogy azok által akármi szerencsében is bátorságosan állhatnak vala; avagy a hol illyen egész készséggel az erősségek nem tartathatnának, talán egy követ a másikon meg nem hagyni, hanem a földdel egyenlővé tenni jobb lett volna, holott főképen a török nemzetnek hazánkba lett ennyire való

lenyomulása s az erősségnek elfoglalása által, és azokból a föld ennyire elbirattathatik és foglaltathatik, nyomattathatik vala-e? Sőt ha sok gondviseletlen várak nem lesznek vala, vallyon inkább hatalmas török nemzetnek birodalma el ennyire terjedhet vala-e?

De o nemzetünknek eleitől fogva egyenetlenkedése, egymással való gyűlölködése s hol a religio, vallás dolga miatt, hol egy hol más dolgok miatt való szakadozások, practicálódások közben a török nemzet az ő okos, ravasz természeti szerint a nagy alkalmatosságokat gyakrabban megkeresvén, szokta elfoglalni csak könnyü munkával s nem sok vérrel a nagy derék erősegeket és azokból, ó jaj, elfoglalni s birni a földet s országokat.

Az mint im csak ez mostani siralmas ujvonyások alatt Váradhoz, Jenőhöz, Lugashoz, Karánsebeshez, Desznihez, Zsidóvárhoz, Belényeshez, Papmezőhöz, Telegdhez, Sólyomkőhöz, Sz. Jóbhoz, Adorjánhoz, Pocsajhoz, Bajonhoz, Sákához, Sarkadhoz, Szalontához, Belihez, Petrelyenhez, Halmágyhoz, Károlyhoz, Palotához, Zörin, Zaránd és Bihar vármegyékkel, annyi sok szép hajduvárasokkal, annyi nagy darab földdel, im melly könnyen jutának, szánja meg az uristen ! Annyira hogy a melly romlás más formában való mesterséggel hazánkon végbe nem vitetődhetnék, ime mostan, magunk között támadott tüznek csak élesztésével s jobban jobban való gerjesztésével hogy illy előmenetelesen menne végbe! O boldog isten, örülhetik és kaczagva kaczaghatják, hiszem, a kik azt régen áhitották s felőle azt tartották: jobb volna vadaknak, madaraknak, rókáknak, szarkáknak azt a földet lakni, mintsem arra telepedt evangeliumi valláson levő keresztyén magyar népnek azt birni! De térjünk a dologra.

Az kevés népnek a várból való kiköltözködésekor Aly passa a több vezérekkel, passákkal, bégekkel a vár előtt való szinből (mellynek a bemenetelkor fen csak a deréképületi maradt volna) prospectálja, nézi és várja vala a kevés népek költözését. Az egész dandárság a vár előtt való piacot kétfelől s az egész péntekhelyi derék utcát a kő-kapuig kétfelől beállván és ellepvén, azon kívül pedig a lovashadak seregenként mindennütt két sorjába állattatván, az vezér Szejdi passa sátoráig, melly a váradi határban, Püspökihez csak nem messze, az útfélen és váradi külső szőlőkertek alatt levő szántóföldeken felvonyattatva vala, kik méltán csodálkozhatnának nekik, annyi sok ezerekből álló népnek, annyi idő alatt való nagy igyek, bajok, vesződések minemü kevés számu néppel lett volna.

És mivel utjokat mindnyájan és mindenütt Debreczen felé

rendelték volna, vagy hatezer lovaggal ugyan vezér Szejdi passa rendeltetett addig való elkésérésekre. És azon nap ugyan-csak közel szállította vala meg őket sátorához; a szekeresek is nagy részül debreceniek lévén, kik több alföldiekkel csak akkorban hoztak volna Szolnokba Egerből, Budáról s az egész Tisza Duna közül mindenféle nagy sok élést és sok hordó porokat egynehány száz szekerekkel. Az hol noha volnának ugyan kik, istennek szent akaratójára bizván magokat, ha öneki ugy tetszenék halálokkal sem sokat gondolnának s öfelsége gondviselésével másokat is biztatnának, mint a kinek Dániel vermében is befogni az oroszlyánoknak szájokat nehéz nem volna; de nagyobb része a népnek hogy életbe késértessenek Debreczenbe, nagy kétséggel hiszik vala, főképen hogy némelly szekeresek által hallatott volna is olyan szó a töröktől: kár volna azoknak sokáig élniek, a kik miatt a muzurmány nemzetségnek az egy vár alatt annyi kára esett volna.

Az passa napenyészet után érkezvén sátorához, ottan hivatja a kapitányt, ki néhányad-magával hozzá menvén, őket nagy vidámon látá. Tisza Istvánnak, hogy érkezésekor a jég helyébe sűrű álgúgolyobisokat küldött volna ki eleibe, nagyon köszöni vala; kikkal szolván, beszélvén megmondá: hogy ugyan őmaga lenne vagy hatezer lovassal késérőjök Debreczenig, hogy mostan sok latrok állanak azt a földet; hanem csak vigyáznának az jeldásra, indulniok jóreggel kellene.

Kiknek nyájas magaviselését látván, azonnal törekedni kezdenék: az kevés népnek nagyobbára mindene odamaradt, istenért is a szerdárnak izenné vissza, lám öngának hiti tartaná, a kevés nép minden javaival kár nélkül bocsáttatnék, öngsa adatná ki a népnek kevés ottmaradt javait; az ország levelei is ne maradnának oda. Mellyre a vezér tolmácsoltatta vala: annak bezzeg ugy lenni kellett volna, de köszönjék magoknak, hogy a várat vér nélkül meg nem adták volna. Életeket is hogy csak önékie köszönnék; ottben maradt javokat pedig, hogy életek váltságáért tudniok és elhagyniok kellene a jancsárságnak.

Mellyből kitetszik, hogy minden tanácsok azon volt, mint ejthessenek mindent a jancsárok torkába; kik hogy annyi munkát tőnek s annyi kár is esnék benne, hogy inkább annyival is a hittel kevesebbet gondolván, kedvek teljesíttethetnék. De ellenben elvette volt az uristen eszeket a mieinknek, hogy semmit készülteknek s kijövetelnek módjáról nem gondoskodnának; könnyű lehetvén általlátni, hogy a kijövetel mind

csak azért szorítottatott volna olly rövid időre, hogy inkább mindeneket ott maraszthatnák. Holott ha a hitlevelét a vezérnek examenbe, vizsgálásba veszik vala, az álnokság megtapasztaltván, magok is úgy rendelhatték volna dolgokat s a nép ielebe is olly módot szabhattak vala, kiki javacskáit jobb móddal kihozhatta volna. De tovább ebbe is nem mehetünk. Amelly népet isten meg akar büntetni, annak eszét is el szokta venni, hogy az elrendeltetett büntetés azáltal is rajta végbemehessen.

És hogy a tatárság csak közel szomszédságokban volna táborostul az szekereknek, azon estve a szekerek között meghirdettette: akár török akár tatár lenne, de ha közöttök ragadozni kezdene, csak mindjárt ölnék meg. És így ezt értvén a nép, nagyon megbátorodott vala. Die 29-a Augusti a készületre jóhajnalban török sipokkal jeladatván, az szekerek azonnal megindittattak vala. Az vezér is pedig a sok lovagnéppel nagy sok dob, csinca, török sipok zengése között indulván s a szekerek után egynehány száz lovast egy csauzzal hátrahagyván, maga a deréknéppel a szekereket megelőzte vala. Az mieink is a kiknek lovok maradhatott volna, a kapitányval együtt az török sereg között nagy bánattal, szomoru szívvvel mendegélvén.

És hogy a Beretyón levő hidak annyi számos népnek, szekereknek költözésében késedelmesnek s akadályosnak is látszanék, hogy a nagy aszályságban a vizek a Beretyóból s annak ereiből nagyon kiszáradtak volna, mind adorjányi, pocsaji, henczidai hidakat elkerülvén, Kerékegyháza nevű pusztult falu égett malmánál költöztettek vala által; és az éren, Pocsajon felül nem messze, a hol hajdan Zólyomi Dávid Aranyseg nevű határban egy malmot csináltatott volna, költöztettetvén által, az ottlevő nagy meredek oldalak, halmok alatt mind táborostul szállottak és háltak vala.

Az vezér tábora helyén felvont sátora alá hogy elől el-sietett volna, megszállván, ottan, hogy odaelő az erdőkben bizonyos feles katonaság lesekedésben volna, hire hozatván, azonnal nagy hamar lóra kapván s népének is derekát csak «pakolj» által való jeltétellel felvevén, rájok kiment vala. Az magyarok is, mint azután hallatott, Barkóczi Istvánnál nagy jó felesen volnának, de annyi erőhöz félenyire való elégséggel sem levén, nekik derék csatát nem adhattak volt. Mindazáltal hogy részszerint való csatájok lett volna, megtetszett vala; mert a vezér estve, napenyészet után jövén vissza táborára, utána, kopják végeiben, kilencz nagy hoszu üstökü fejek hozat-

tak vala, mellyek satora előtt lehányatván, vitézinek jutalmok ottan megfizettetett. De a mint hallatott, őbennek is jól elhullottak volt; azon csatán többek között egy passa ember is ejtetett volt el, kinek testéért a vezér még nagy időn maga magyar hintószekekrét hat lovával kivitetván, maga bejövetele után alkonyodáskor jött vala vissza a szekér, s hihető azon éjszaka ugyanott el is temettetett volt. – Innen die 30. Augusti Debreczenbe bekisértettek vala; a vezér maga is minden seregivel a várasnak egyik részén általmenvén, de népe közül egyet is ottben megszállani nem engedvén, hanem egész táborostól a szőlős kertek közé és Tóczó mellé kimenvén, ott szállott vala meg.

Debreczenből die 31. Augusti mind palatinusnak Tokajba s az ottkin való vármegyéknek s Erdélyországnak is a helynek romlását historia szerint megiratták vala, nagyon obtestálódván, protestálódván: az jeles fő véghelynek elveszését önekiek tulajdonítani nem kellene; hanem az utolsó nagy szükségnek, és annak általok tovább való tarthatásában kényszerítő lehetlenségnek. Ők pedig hogy immár mindenektől megfosztatván, számkivetett állapotra, mások falai alá szorultak volna: mindeniket, hogy a szerencsének változandó állapotjáról megemlékezvén, a ki közülök bujdosó, mazur, számkivetett siralmas állapotjában hová fordulandó volna, atyafiui szeretettel látni ne neheztelnék, nagy szorgalmatosan kérnek vala.

Boldai Márton pedig a várból kibocsáttatván, hogy valamint előbocsáttatott, rabló tatárság kezébe ne akadna, noha kerengéssel, mindazáltal die 15-a Augusti Tokajba palatinushoz érkezett vala; a hol a töröknek elérkezése előtt, fogna császárnak két főgeneralisival, nagy erős szép armádájával, felföldi sok szép magyar és horvát könnyü hadakkal; a vármegyékrül elegendő élések szolgáltatván, hogy az őfelsége birodalmát is valami kár követni ne kezdené, nyargalva és vigyázatban volna. Boldai Márton a vár mi héjával legyen, mindeneket a palatinusnak megjelentett; de hogy immár a belőlvaló segítség késő volna, hogy kívül mezőről kellene megsegíteni, sok okokkal kívánja, szorgalmaztatja, javallja vala.

Az palatinus Kassához tartozó felföldi 17 vármegyéknek gyűlést tetetvén, a segítség felől való kívánság Boldai Márton által proponáltatott vala, megjelentvén a kibocsáttattak részekről esett nagy fogyatkozást is; a kik olly cathgorica, egyátalyávan való assecuratoriával bocsáttattak volna az őfelsége commendatiója bevétele dolgában, valaminemüvel maga palatinus

ur kívánta; de dolgokban résten való járásokban minemü fogatkozás esett volna.

Az vármegyék Váradot, Magyarországnak minemü főbástyája és mintegy ugyan kolcsa volna, tudván s a szomszéd háza égésébül a magok házok falának izzadását is semminek nem állitván, a segítségre nagy készséggel valának; magok is nagy keresztyéni indulattal állatván, hogy Magyarországnak Erdélyországával való régi confoederatioja, szövetsége is s mind a magyar igaz vérnek maga vééréhez, csontjához, tagjához való szeretete, mind továbbá Váradnak elveszésébül az egész Magyarországra s keresztyénségre következő nagy kár, és közelebb a Tiszáig való szép darab földnek is megmaradása azt kívánák, hogy igenis, meg kellene segitniek s Váradot minden erejek, tehetségek szerént, vérek hullásával is oltalmazniok kellene.

De hogy ebben a törökkel való békességre nézve is őfelsége császár hire nélkül mód nem állitathatnék, a vármegyék azonnal császárhoz követséget rendelvén, az Várad megsegítésének szükséges voltát mind a confoederatiókbeli s mind a magyar birodalomra azon véghelynek elveszésébül következő nagy károkbeli okokkal megmutogatták vala. De azonban a mig a követek odafel járanak s ottfen is a késedelmes tanács után a válasz meglenne s azután a vármegyéknek hosszú napos kiszállításokkal a segítséghez való készület meglenne, imitt azalatt török nemzet dolgát a megirt módon végbe vitte vala.

Volt ugyan rajta a palatinus s fogott volt is száz aranyat igirni, a ki hirt vinne be: bár csak még két hétig tartanak a várat, meglenne a segítség. De a mint a hirbevétel lehetetlen vala: ugy a várnak is már tovább való tartása; holott közönséges diványokban elrendeltetett vala, hogy die 29. Augusti a bástyák porral ujobban felhányattassanak és minden töréseken s környöskörül is, magos lajtorjákon is utolsó derék ostromot próbáljanak. És így ha ugyan jól megfontoltatik, aligha Várad elveszésében is nem kezd helyt találhatóni s alkalmaztathatni amaz régi sententia, melly közönséggel Magyarország romlása felől tartatott: *Privatum commodum, religionis odium, longum consilium perdidit Varadinum.* Már ugy tetszik, kedvek telhetik azoknak is, még az haza fiai közül is, kik a véghelyeket csak mint sodorokat a szalonnán annyira hajtának; mellyek ha lemetszetrnének is, a szalonna ugyan egész szalonna lehetne és maradhatna a felől. És ime! o bizonyára igen le is metéltetének a sodorok. De o vajha csak már is a szalonna is nagyon hozzá ne karimáztatott, szeldeltetett volna! Adná bár isten,

ezután is utána ne szeldeltetnék, karimáztatnék, jobban jobban! De gyakorta mikor osztán a szalonna megkezedetik, a sodor róla lemetsződik, a szalonnáját is, mindaddig rá járván metélik, szeldelik, valamig egy darabjában tart. Ugy is látszik bizonyára; most már az hatalmas nemzet valóban ki is találá, o jaj! honnan és mint kellene derekasan megnyomni Erdélynek nyakát. Melly véghelynek megromlását elől nem is kevés portentumok, jövendőt jedző dolgok vötték vala; mellyek között, a mint odafel megiraték, nem utolsó vala a lakosoknak magok között való szakadozások, egymásközött való gyűlölködések, némellyeknek árulkodások, practicálkodások, az isten szolgálai és jámbor, istenes emberek ellen való áskálódások, árulkodások s azoknak üldözési.

Gyulai Ferencz az fejedelem gratiája s kegyelmessége által péntekhelyutczában, bizonyos summapéncz letétele által, néhai Bonczidai János maradéki kezétül nyert vala egy nagy fundusú, telekű, nagy tágas lugasos kertü, igen nagy épületü, de a régi obsidiokori pusztulásbul derekasan meg nem épült kő házat, mellyben ép állapotjában ugyan nagy gróf ur is minden udvarával is elférhetett volna; mellynek utczasorjában levő, kívül az utca felől levő házai a két fél szomszédok házai kőfalaihoz, a városi módok szerént, ragasztattak vala; kapuja is nagy erős bolt, azon felül levő sorházak alatt nyilik vala be udvarára; felül a vár felől való kapuja félin is nagy tágos két erős boltok valának, minomüekbe mig az törökökkel való jó szomszedság tartatnék, Bethlen fejedelem idejében leginkáb Gyuláról, Lippáru, szinte Szegedről is az áros kereskedő törökök feljáván, szállani, árulni és azoktól jó bért is fizetni szoktak vala; s azok felett is héjzatok alatt az udvarára nagyon benyuló egy nagy sor házakkal; napnyugot felől is a kapu mellyékén jó ép kész ház, oldal- és konyhaboltok s azon soron is udvarára nagyon benyuló sorházaival építette valának. Melly háznak sehol semmi repedezése, hasadozása nem levén s a két fél szomszédok felől való kőfalok mindenestül épen is fenmaradván, die 11. Martij 1658-ban reggel 8 órakor az utca felől való derék épületi minden bástyájával, kapu közivel, héjzattal a két fél szomszédok kőfalokig igen nagy zuhanással egész földig, mind az udvaraig, egy szempillantásban, csodálatos nagy romlással összeromlott, leszakadott vala.

Következendő 1659-ben is midőn Gyulai Ferencz Szejdi passa ellen kiszállani akarna, a fejedelmi derék konyhának egyfelől való nagy kőfal oldala kidölvén, egynehány embert ölt vala.

Foltostól egynehány uttal a fogolyadarak a várnak belső piaczára, hasonlóképen fácánok is szokatlanól és hallatlan például bejönnek és ottben fogdosztatnak, leöldöstetnek vala.

Továbbá a városbeli gyermekek között való gyakor csatázások, kik egyfelől Rákoczi fejedelem s másfelől Barcsai nevek alatt való fejedelmeket emelvén, magok között nagy rút verekedéseket tesznek vala, hol egyik s hol a másik fél megfutattván, egymást üzik, verik, kergetik, sebbe keverik vala. Végre egy bizonyos napra a viadalra úgy rákészülnek vala, hogy ha a várból eloszlattatasokra, szellyelverettetesekre feles gyalog ki nem küldetnék, alig egynehány emberhalál is közöttök esni nem talál vala; holott egyik fél is másik is a győzedelemre nagyon igyekeztvén, magok mellé külföldről is nagy sok ifjúságot lázzasztottak vala. Sőt a Rákoczi fejedelem katonáiba egyik fél is másik is vendégléssel, fizetésigérettel magok mellé vonván, ki egymás ellen nagy fegyveresen mentek vala. Az drabantok rájuk olykor érkeztek vala, egynéhányat már egymásközött szembe menvén rutul megsebesítettek volna. Az drabantok szellyelvervén, kergetvén és elszélesztvén őket, a katonákba és sebesekbe a várba be is ragadtak vala. Gyulai Ferencz megtudakozván: ki Rákoczi fejedelem, s ki Barcsai neve alatt levő hadban vitézkedett volna? Az ki a Rákoczi fejedelem neve alatt való találtatott, békével bocsáttatá: de a kik a másik alatt valóban fogattak volna meg, noha játékban, de keményen megcsapatta vala. Aha (ugymond) kurvafiak! az én kegyelmes uram fizetését vevén, ellene kellene-e még is hadakoznotok? Sőt, bizonyos nevezetes helyekbeli ifju fejrénépek, leányok is, két helyen is cselekedték az egymásközött seregenként való verekedést, rudalást, mellyet minden jóra való omennel, magyarázattal irt vala meg Gyulai Ferencz a fejedelemnek, Rákoczi Györgynek.

Annakfelette, főképen 1659-nek utolja felé is, 1660-nak kezdetitől fogva egész a romlásig, az ebeknek a váraon szerén szerte való szörnyü ordítások, kik utczánként seregekbe összegyülvén olly rendkívül való rettenetes ordításokat tesznek vala minden éjszakákon, néhol nappal is, hogy a haja szálai is embernek ugyan bele felborzadni láttatnának. Kik noha eléggé kergettetnének, lövöldözéssel is ijesztetnének, de ugyan csak héjában volna.

Nem tűrhetem ez helyen hogy némellyeknek Várad elveszése okai felől balul vélekedéseket meg ne emlitem, kik hihető a jó és gonosz, édes és keserű között különbséget tenni

nem tudván, olytat álmódoznak: ha a régi jó szokások, rendtartások, nemesi szabadság ellen való ujitást (az igazgatásbeli felállatott jó rendet nevezvén annak) a főemberek nem koholják vala, Váradot a veszedelem nem találta, és ez napig is a magyar kéznél volna.

De a ki az ottfen megirt minden környülálló dolgokat, okokat valójában megvizsgálja, politice, az külső társaságbeli igazgatásra nézve is úgy tetszik, annak igaz szerző okait eléggé feltalálhatja. De theologice, szentírás szerént, csak ezt vegyék eszékbe: hogy hiszem a mindenható szent isten a jó dolgoknak nem csak szerzője, szeretője, hanem parancsolója is; ellenben a zurzavaroknak, gonosz dolgoknak gyűlölője és tilalmazója is! Vallyon azért micsoda lelkü ember merné azt állatni, hogy a minemü istenes, hasznos jó dolgok az szép istenes igazgatás alatt (mellynek fundamentoma nem egyéb, hanem a sok különböző rendeknek azon igazgatás által való egybecsatlása, foglalása vala) az harmadfél esztendei kicsiny idő alatt mindannyi nyomoruságos, zurzavaros időkben is, és mindannyi irigy Samballatok, Tobiások között is mind az isteni tiszteletre nézve, a sok gonoszságoknak, öldökléseknek megzabolázására (mellyek azelőtt annyi rendbeli közönséges constitutiok, articulusok, végezések által meg nem zaboláztathattak vala) az városbeli mindenféle tisztességes, jó és hasznos dolgokra, a szépen nevedésbe indult gyönyörűséges iskola külső, belső épületre; nyomorultak tápláltatásokra s azoknak minden örökségekre; templom, temető építettésire való gondviselésekre nézve (a melly dolgok minden jól rendelt és egyes igazgatás alatt levő városokban épületesen szoktak a jó administratio által végbevitetni) dicséretes, istenes, jó és hasznos dolgok nem löttek volna? Hihető, istennek valaki választott edénye, és az isten parancsolati ellen testi bátorsággal való hejehuja szabados életre hanyathomlok rohanni nem kíván, azt állatni nem mérészli. Távoly legyen azért, hogy ilyen jó dologért lett volna azon helynek romlása. De talán kérdenéd: hát ha immár úgy megzaboláztattak volt azon városban minden derekas czégéres vétkek és olly szépen kezdtek volt folygni minden isten tiszteletere, s külső közönséges jóra nézendő minden dolgok is, miokon találta volna hát szinte azon szép reformatiojában, minden zurzavarinak jóra való fordításában, az romlás, veszedelem?

Csak egy szentírásbeli példát hozok elő rövideden, abból eszedbe veheted. Josiás, a Judabeli király, hiszem valóban istenhez megtért szent király vala, hogy a mint a szentírás szól

felőle; «Nem volt őhöz hasonló király őelőtte, ki megtért volna az urhoz teljes szívből és lélekből, és őutána sem támadott őhöz hasonló.» Kinek személyéről isten még az Izraél népe megszakadozásakor profétáltatott vala: hogy ő lenne az a király, ki elrontaná a Jeroboam ama Bethelbeli oltárát, az Baál papjait azon és a környül megáldozván. Ki Dávidtól fogva Judában 17-dik király levén, Anionnak fia, Manassének pedig (kik mindketten rettenetes bálványozó királyok voltak) unokája, nyolczesztendő korában tetetett királylyá, és mihelyt királyságba álla, ottan bócsuját vevé istentelen atyáinak gonosz utjoktul, s amaz eleintén való nagy atyja, a sz. Ezékiás király példája szerint, a Jehova istennek kereséséhez foga; és Judát s Jerusalemet a bálványoktól megtisztította vala, fa képeket, berkeket, a bálványozó papoknak csontjokat is azoknak oltárin megégette, és nem nyugovék, valamig minden bálványt egész Izraél földéből ki nem vesztene. Kinek igéjében az ő bálványozó atyjai idejekben elveszett törvénykönyv is az istennek házában a porban feltaláltatván, a propheta asszony által istennek az felől való akaratját szorgalmatosan megtudakozván, azt a szerént felállatta, és amaz emlékezetes nagy husvétot is szerzette vala, mellyhez hasonló egész a birák idejétül fogva nem volt, a mint az irás mondja. Mégis hogy immár azelőtt még Manasse idejében az nagy bálványozásért s vérontásért a Juda és Jerusalem ellen való nagy veszedelemmel lött büntetést elrendelte és nagy fenyegetéssel meg is profétáltatta vala: olly veszedelem lenne, hogy a ki hallaná mindkét füle bele megcsendülne stb. Mindazáltal mindennyi nagy kegyességi és istenes reformatioi, az isten népe között való szép istenes rendelési el nem fordíthaták vala a bálványimádásnak és sok vérontásoknak büntetésekre rendeltetett és meg is profétáltatott ostorokat, csapásokat. Hanem még magát is 39-dik esztendejében, életének jobb korában, még pedig hogy istentül megigirtette volna, az ő szemei a nagy veszedelmet meg nem látnák, az elrendelt büntetést, hogy isten annyival hamarább elhozhatná, fegyverrel vágatván ki, az egész Juda és Jerusalem nagy romlása azonnal következett vala.

Itt ez iránt is hasonló módon elmélkedhetik ember: hogy azok a nagy vétkek, gonoszságok, azelőtt már régen meglöttek volt, mellyekért isten ő szent felsége, ez nagy büntetést e mostani időben azon helyre ráhozni elrendelte volt. Mert nem is esik olly gonosz a városban, mellyet a Jehova nem szerzene, mellyet az ostromra s ez ilyen büntetésekre nézve kell érteni.